



Проф. Уладзімер Ніцэта

Правадзейны Член Інсты-
туту Беларускае Культуры.

Беларускае Адраджэньне ў XVI стагоддзі.

I.



драджэньне сярэдзіны XVI стагоддзя ёсць культурнае зьявішча першараднае важнасці ў духоўным жыцці беларускага народу. Інтэлектуальны рух, які распачаўся пад бяспрэчным уплывам заходня-эўрапейскае культуры, быў крыніцаю разьвіцця індыўідуалістычных настрояў у беларускім грамадзінстве і дапамагаў узьнікненьню дэмакратычнае буржуазнае інтэлігенцыі. Беларусь у XVI стагоддзі была зьвязана з Заходняю Эўропай эканамічна. Беларускія зямляўласнікі зрабіліся буйнымі дастаўнікамі сыравіны на заходня-эўрапейскі рынак і накіроўвалі свае тавары на ўсіх рачных і сухаземных шляхох. Разьніццё таварапамену з Заходняю Эўропай павялічвала матэрыяльны дабрабыт зямляўласнікаў, дапамагала намінацыйна капіталаў у беларускіх абшарнікаў. Быў беларускае шляхты рэволюцыянізуецца пад беспасрэдным уплывам польскіх узораў і заходня-эўрапейскае культуры. Беларускія шляхціцы прызвычайнаюцца да выдроўкаў заганіцу і цікавіцца навуковымі заняткамі. Прадстаўнікі беларускае шляхты часта сустракаліся ў заходня-эўрапейскіх унівэрсытэтах. Лейпцыг і Вітэнбэрг у Нямеччыне, Падуя ў Італіі, Базэль у Швайцарыі, Чэская Прага—былі тымі навуковымі асяродкамі, куды прадстаўнікі беларускае шляхты накіроўваліся дзеля набыцця вед. Лік беларускае моладзі, якая вучылася заганіцай, быў вельмі значны. Сярод студэнтаў эўрапейскіх унівэрсытэтаў былі прадстаўнікі фамілій: Нарушэвічаў, Корсакаў, Сапэгаў, кн. Збараскіх, кн. Вішнявецкіх і іншых. Тыя, што вярталіся з-заганіцы, захопленыя заходня-эўрапейскім гуманістычным культурным рухам, вельмі цікавіліся класічнай старадаўнасьцю, зьбіралі бібліятэкі з старадаўніх клясыкаў і захопліваліся заходня-эўрапейскай, пераважна, італьянскай модай.

Сярод беларускіх магнатаў пачала пашырацца раскоша, якая натрабавала вялізных матар'яльных сродкаў і якую зямляўласнікі мелі магчымасць набыць толькі праз вываз заганіцу сваіх прадуктаў сельска-гаспадарчае вытворчасці.

Заходня-эўрапейскі гуманізм змагаўся за індывідуалізм, за вольнасць сумлення, за вызваленне навукі ад уплыву царквы. Заходня-эўрапейскі гуманізм утварыў новую сьвецкую мораль і даваў магчымасць чалавечай асобе адносіцца да рэлігійных пытанняў з большаю вольнасцю. Гуманізм развінаў рэлігійны скептыцызм.

Беларуская шляхта да пэўнай ступені была ахопленая рэлігійным скептыцызмам і выяўляла значны нахіл да пратэстантызму, асабліва да яго крайніх кірункаў—да кальвінізму і соцыніянства.

Эканомічны ўздым сяродзіны XVI стагоддзя ў Польшчы і у Літоўска-Беларускай дзяржаве прымушаў польскую і літоўска-беларускую шляхту схіляцца ў бок рэформацыі. Гэтая шляхта мела надзею на конфіскацыю царкоўных маемасцей, што пашырыла-б зямляўладанні шляхты і дала-б магчымасць развінуць прадпрыемчую сельскую гаспадарку. Барацьба за зямлю насувала зямляўласнікаў да пратэстантызму, у якім індывідуальная вольнасць і навуковакрытычная думка адбілася і выявілася пайбольш поўным і выразным спосабам.

Сталыя гандлёвыя зносіны Літоўска-Беларускае дзяржавы з Лейпцыгам, Франкфуртам, Нюрэнбэргам і іншымі гарадамі Нямеччыны да пэўнае ступені зрабілі ўплыў на пашырэнне пратэстантызму на Беларусі, а таксама ў Літве, Валыні і Галіцыі. Пратэстантызм бязупынна пранікаў з суседніх Усходняе Прусіі і Курлянды. Нямецкія рамеснікі, мастакі, гандляры, якія перасяляліся на Літву і Беларусь, былі жывымі праваднікамі пратэстанцкага сьветапагляду. Пры гэтым некаторыя спаміж іх, як Абрагам Кульва (1521), зьяўляліся і добрымі прапандыстамі новага сьветапагляду. Шпаркае пашырэнне пратэстантызму адносіцца да часоў Жыгімонта-Аўгуста, які спачатку таксама быў вельмі прыхільны да пратэстантызму. Аднак, вялікі князь літоўскі стараннем верных слуг панскага пасаду і кагаліцкае рэакцыі быў вырваны з канцыроў пратэстантызму.

Рэформацыйны рух знайшоў вялікае спачуванне сярод магнатаў і часткай сярод шляхты. З жывою зацікаўленасцю і поўным спачуваннем аднесліся да новага рэлігійнага кірунку гандляры і рамеснікі беларускіх гарадоў. У шмат якіх гарадох на працягу другога паловы XVI стагоддзя ўзніклі кальвіністычныя духоўныя зборы, якія складаліся з значнага ліку сяброў. Гэтыя зборы мелі пэўную колькасць рухомае і нярухомае маемасці, якая набывалася часткай праз куплю, а часткай праз ахвяры шчырых прыхільнікаў пратэстантызму. Гэтак, віленскі пратэстанцкі збор, заснаваны ў 1553 годзе віленскім ваяводай панам Міколам Радзівілам Чорным, атрымаў двор Гарнастаеўскі ў Вільні, які купіў Мікола Радзівіл Чорны ў ваяводы наваградзкага, пана Астафія Валовіча за 8.000 літоўскіх грошай (15 лютага 1577 году). Ахвяра гэтая была зроблена са згоды сыноў віленскага ваяводы. Кароль Сьцяпан Баторы пацвердзіў сваім лістом ад 25 кастрычніка куплю князя Радзівіла. Стараста берасцейскі і кобрынскі Астафі Валовіч, жадаючы заснаваць пры віленскім зборы шпіталь і могілкі, запісаў дзеля гэтае мэты двор у Вільні, прычым гэты запіс быў пацверджаны лістом Сьцяпана Баторага ад 28 лютага 1582 году. Віленскі пратэстанцкі збор 7 чэрвеня 1590 году дакупіў

на свая патрэбу сумежны з брацтвам дом Стаўроўскага за 200 коп грошай. У ліку старшын віленскага пратэстанцкага збору, паводле яго запісаў, знаходзіліся: пан Крыштоф Радзівіл, гэтман і ваявода, пан ваявода Юры Глябовіч, пан ваявода І. Дарагастайскі, а таксама наасобныя прадстаўнікі вяляхоцкага стану.

Віцебскі пратэстанцкі збор быў заснаваны на падставе ліста Жылімонга-Аўгуста ад 14 чэрвеня 1562 году на імя віцебскага ваяводы князя Сьцяпана Збараскага. Грамата ваявода князя дазваляла баярам, шляхце, бурмістрам і мяшчанам віцебскім пабудаваць у Віцебску дом для малітвы „ку слуханню слова божьёго“ з правам мець асобны скарб, але з умовай, каб ні каталіцкія касцёлы ні праваслаўныя царквы на былі ўзяты для эвангелічнага збору. Маршалак і цівун троцкі, князь Павел Дружкі-Сакалінскі, аддаў на вечнае ўладаньне пляч і гарод, якія знаходзіліся ў замку на Вялікай вуліцы. Яго сын, князь Юры, нацвердзіў 15 ліпеня 1593 году ахвяру свайго бацькі і дадаў віцебскаму збору яшчэ кавалак зямлі разам з гародам.

Кальвіністычны збор у Менску быў заснаваны ў канцы XVI стагоддзя, хаця-ж дакладная дата заснаваньня невядома. Для патрэб існаваньня менскага збору князь Гаронім Жыжэмскі запісаў добрахотца 15 сакавіка 1596 году свой дом разам з грунтам і сенажацямі, „прислухаючымі до того дома“. У 1589 годзе віленскі ваявода Крыштоф Радзівіл заснаваў кальвіністычны збор у Біржанах. Князь Радзівіл, аднавіўшы Біржанскі замак, пабудаваў каменную царкву „не для римскої і не для греческой религии, а для религии евангелической, истинно христианской“. Ад заснавальніка пратэстанцкае царквы горад атрымаў і Майдэборскае права, але з умовай, каб на пасады бурмістраў, райцаў і лаўнікаў бязумоўна абіраліся асобы, якія трымаліся эвангелічнага закону. Юрэй і каталікі былі звольнены ад гарадзкіх службовых пасадаў. Урэшце, князь Радзівіл даў гораду Біржанам і прыбытковыя крыніцы, якіх хапала для здавальнення гарадзкіх патрэб.

Пані Барбара Сноўская 8 студзеня 1588 году прышла на даламогу наваградскаму эвангеліцкаму збору і перадала яму свой дом, які знаходзіўся ў самым месцы. Гэтым Барбара Сноўская выканала загад свайго мужа, пана кашталіна віцебскага, які яшчэ ў часе свайго жыцця прызначыў свой дом для патрэб эвангеліцкага збору.

Рэфармацыйны рух перакінуўся з Польшчы на Украіну ня толькі ў форме ортодоксальнага пратэстанцтва, але і ў форме антытрынітарства. Пратэстанцтва пашырылася ў Галіцыі, на Валыні і Падолі, часткай у Кіеўшчыне і Браслаўшчыне,—ва ўсіх тых мясцовасьцях, куды пранікла польскае прыватнае зямляўласьніцтва. Прыхільнікамі пратэстанцтва былі прадстаўнікі вяльможных буйна-абшарніцкіх фамілій, як Глябовічы, Хадкевічы, Гусевічы, Дарагастайцы, князі Пронскія, Пузыны, часткай—Вішнявецкія, Сапегі-Гарнастаі, Нямірычы, Абрамовічы—у Кіеўшчыне, князі Гуркі, Фірлеі, Лашчы, Замойскія—у Падолі, паны Стадніцкія, Сяменскія, Бучацкія, Патоцкія, Збароўскія, Царагаўскія—у Галіцыі. Калі на падставе колькасці пратэстанцкіх збораў выводзіць аб ступені пашырэння на Украіне пратэстанцтва, дык магчыма было-б зрабіць вывад аб значным там уплыве пратэстантызму. На думку М. С. Грушэўскага, аднак, пратэстанцкія зборы на Украіне былі нядоўгавечныя. Пасля сьмерці свайго фундатара, зборы звычайна зачыняліся, бо ня было ні пратэктараў, ні прыхільнікаў цювага сьветапагляду. Сучасьнікі, у васабах князёў Андрэя Курбскага і Яна Вішэнскага, адзначалі вялікае пашырэнне пратэстанцтва. Маскоўскі эмігрант адзначае тая зьмены, якія адбываліся сярод укра-

інскага грамадзянства „когда многие впегда путь господен оставили и веру церковную отринули, многого рода преизлишнего покоя возлюбившие же ринушася во протестантый широкий путь. сиречь в прощание ереси люторские і других различных сект“. Князь Курбскі думае, што на працягу 1570—1580 гадоў амаль ня ўся Валынь была запаветрапа „душевной гангреной“. Той самы князь Курбскі адзначае, што сярод украінскае праваслаўнае шляхты было шмат такіх асоб, якія, апынуўшыся ў вясёлай кампаніі, з прыемнасцю слухалі услякія закіды і скэтычныя ўвагі адносна хрысьціянскіх догматаў. Прадстаўнік крайняга рэлігійнага кансерватызму, Ян Вішэнскі, вінаваціць амаль што пя ўсіх украінскіх князеў у гэраі. Аднак, у такім агульным абшчывачваньні нельга ня бачыць пэўнае долі гіперболізму. Дасьледчыкі пратэстанцтва на Беларусі і Украіне, мітрапаліт Макар і Орэст Лівіцкі, прызнавалі значнае пашырэньне на Украіне пратэстанцтва як у яго ортодоксальнай форме, гэтак і ў гарэтыцкім вучэньні. Грушэўскі прыходзіць, аднак, да зусім іншага вываду. На яго думку, словы князя Андрэя Курбскага адносяцца ня толькі да Валыні але і наагул да ўсяе Літоўска-Беларускае дзяржавы. Нават сяброўства праваслаўных паноў і шляхціцаў з пратэстантамі Грушэўскі тлумачыць жаданьнем знайсці ў пратэстанцтве дапамогу для барацьбы з каталіцтвам. Сам князь Андрэй Курбскі быў ортодоксальным маскалём і адносіўся адмоўна да услякага вольнага слова, якое датыкалася рэлігіі. Ня дзіва, што вольнае абгаварваньне рэлігійных проблем здавалася князю Курбскаму бадай што пагалоўным адпадам ад праваслаўя. Усе гэтыя меркаваньні прымуслі Грушэўскага аднесьціся адмоўна да думкі папярэдніх дасьледчыкаў, якія казалі аб значным пашырэньні на Украіне пратэстанцтва. Грушэўскі думае, што на Украіне ня было тых аб'ектыўных умоў, якія ўтварылі спягадныя абставіны для пашырэньня рэфармацыйнага руху. Украінская шляхта фактычна трымала ў сваіх руках усю царкоўную маемасьць. Права „подавання“ дазваляла шляхце ўжываць царкоўную маемасьць згодна з сваімі наглядамі. Значыцца, сэкулярызацыя царкоўнае маемасьці ня была падта патрэбнаю. Тут і ляжыць прычына некаторага індэфэрэнтызму украінскае шляхты да пратэстанцтва. Грушэўскі адзначае і тое што украінская праваслаўная царква была царквою нацыянальнай. Услякі адыход ад праваслаўнае царквы азначаў і адыход ад свае нацыянальнасьці. Пашырэньне пратэстанцтва было толькі вынікам культурных зносін украінскае шляхты з Польшчай, толькі вынікам уплыву польскае культуры. Трэба прызнаць, што ўсе меркаваньні Грушэўскага заслугоўваюць увагі. Бадай што немагчыма цяпер з ранейшай катэгорычнасьцю і рашучасьцю казаць аб значнай захопленасьці пратэстанцкімі ідэямі украінскага грамадзянства. Апроч гэтага, трэба ўзяць пад увагу яшчэ наступнае: пашырэньне пратэстанцтва ў Польшчы, Літве і Беларусі тлумачыцца бязупынным гандлёвым памежам з Нямецчынай, іміграцыяй рамесьнікаў і майстроў, якія прыносілі з сабою і індывідуалістычны рэлігійны сьветапагляд. Залежнасьць Літвы і Беларусі ў гандлёвых адносінах ад рынкаў Нямецчыны і Прусіі і правіканьне на тэрыторыю Літвы і Беларусі замежнага капіталу, які прымаў дзейны ўдзел і ў адпрукным гандлі і ў распрацоўцы лясных багацьцяў,—усё гэта было прычылай пашырэньня пратэстанцтва сярод беларускага гарадскога грамадзянства і беларускае шляхты, якая прымала дзейны ўдзел у тым таварапамеце, што разьвінаўся з Захадам. Між тым, на Украіне ня было такіх аб'ектыўных умоў. Украіна была звязана бліжэйшым чынам толькі з польскім рынкам. Панаваў капітал польскі. Замежны нямецкі капітал ня меў вялі-

кага пашырэння. Дзеся гэтага протэстанцтва на Украіне было толькі слабым адбіткам рэформацыйнага руху ў Польшчы, Літве і Беларусі.

Калі протэстанцтва, якое пашыралася ў Нямеччыне і Прусіі, ня мела спадзянага ўмоу для свайго прапаваньня і пашырэння на абшары Украіны, дык яшчэ менш было належных умоу да прыняцця украінскай шляхтай протэстанцкіх ідэй, якія прынеслі на Украіну маскоўскія эмігранты Хвядос Касы з таварышамі. Трэба, аднак, сказаць, што маскоўскія эмігранты ня прынеслі з сабою якое-колечы азначанае догматычнае пабудовы. Гэта былі хатнія рэлігійныя скэптыкі і рацыяналісты. Хвядос Касы з таварышамі былі засуджаны на маскоўскім царкоўным саборы 1554 году. Засуджэнне прымусіла маскоўскія рацыяналістычныя ўчыны ў Літву і Беларусь. Цяжка выявіць ступень іхняга уплыву на мясцовае грамадзянства, але бяспрэчна тое, што маскоўскія гартыкі мелі ў шляхты посылех і уплыў. Прынамсі, у творах Зевавея Отэніскага, старавера на свайх рэлігійных паглядах і вялікарасійца на нацыянальнасці, знаходзіцца наступная думка, якая заслугоўвае ўвагі: „Леход рыхнуецьці чорг Махмет. Захад—Марцін-Нямчын, а Літву—Касы“. Аднак, у словах Зевавея трэба бачыць пэўную долю гіперболізму. Зевавей Отэніскай зусім не ўспамінае аб пашырэнні на Літве чыстага протэстантва.

Хвядос Касы, разам з таварышом Іпатам, апынуўся ў 1570 годзе на Валыні і нейкі час знаходзіўся ў доме валынскага шляхціца Чапліча, які пёў з маскоўскімі эмігрантамі гутаркі на рэлігійныя і моральныя тэмы. Бяспрэчна тое, што Хвядос Касы ня меў на Украіне ніякага уплыву. Калі протэстанцтва, якое ішло з Польшчы, мела на Украіне параўнальна нізкі значнае пашырэнне, дык, зразумела, зусім ня трэба казаць аб уплыве на украінскае грамадзянства няглыбокага рэлігійнага скэптыка і павярхоўнага рацыяналістага, якім быў Хвядос Касы.

Гумаіністычны індывідуалістычны рух найбольш яскрава адбіўся на праўнай сьвядомасці літоўска-беларускае шляхты (дваранства). Эканомічнае разьвіццё Літвы і Беларусі, якое спрыяла гаспадарчым пачынаньням зямляўласьнікаў, гэтым самым дапамагала і разьвіццю індывідуалістычнае правасьвядомасці. Літоўска-беларуская шляхта ўжо на Віленскім сойме 1522 году падняла пытаньне аб укладаньні Статуту. У канчатковым-жа выглядзе першы зборнік літоўска-беларускага права быў апублікаваны ў 1529 годзе. Першы Статут адбівае ў сабе правасьвядомасць панавушае зямляўласьніцкае клясы і ўвесь прасякнуты індывідуалістычнымі праўнымі тэндэнцыямі. Асабістая недатыкальнасьць і індывідуальная адказнасьць за злачынствы толькі перад судом, права ўжываць паводле свае волі сваю нярухомую маемасьць у межах тых нормаў, якія дакладна ўстаноўлены ў законе,— ёсьць падстава праўнае пабудовы Статуту 1529 году. Аднак, шырокія шляхоцкія колы не маглі здаволіцца праўнымі завабамі Статуту 1529 году, бо яны захоўвалі за магнатамі некаторыя судныя прывілеі, дзякуючы якім магнаты, радныя ланы, былі вызвалены ад падсуднасьці мясцовай тэрыторыяльнай юстыцыі. У жыцьці ўсе судныя справы, паднятыя мясцовымі зямляўласьнікамі супроць магнатаў, ніколі не даводзіліся да нажаданага канца. Літоўска-беларуская шляхта ў палове XVI стагоддзя выкарыстала сваё эканомічнае і політычнае значьне. У поўнай меры ўсьведамляючы сабе свой уплыў, літоўска-беларуская шляхта выкарыстала цяжкае знадворнае палажэньне Літоўска-Беларускае дзяржавы і выступіла з пэўнай соцыяльна-эканомічнай і політычнай праграмай, якая была накіравана супроць буйнога зямляўласьніцтва. Часткова, літоўска-беларуская шляхта патрабавала ўраўнаваньня ў правах магнатаў са шляхтай праз устанаву выбарнага судоў

і праз адзінства тэрыторыяльнае падсуднасьці. Літоўскі вялікі князь, разам з раднымі панамі, павінен быў пайсьці пасустрэч жадацьням шырокіх шляхоцкіх колаў. Была склікана камісія, каб выправіць Статут. Выпраўлены Статут, вядомы пад назовам Статуту Другое Рэдакцыі, быў апублікаваны ў 1566 годзе. Індывідуалістычныя тэндэнцыі літоўска-беларускае шляхты знайшлі ў ім поўнае адбіцьцё. Усе зямляўласьнікі мелі аднолькавыя правы і былі звязаны аднолькаваю тэрыторыяльнаю падсуднасьцю. Зямляўласьніцкая класа Беларусі атрымала магчымасьць шырокага ўплыву на дзяржаўна-праўнае жыцьцё Літоўска-Беларускае дзяржавы, бо яна прымала ўдзел у Вялікім Вальным Сойме. павяляючы двох дэпутатаў ад кожнага павяту, як прадстаўнікоў мясцовае павятовае шляхты. Люблінская вунія 1569 году ўтварыла фэдэрацыйную, дзяржаўна-праўную арганізацыю, вядомую пад назовам Рэчы Паспалітае. Дзякуючы Люблінскай вуніі, апошнія рэшткі прывілеяў буйных зямляўласьнікаў, літоўска-беларускіх магнатаў, былі знішчаны. Літоўска-беларускія магнаты страцілі права асабістага прадстаўніцтва на соймах праз запрашэньне на іх асобнымі лістамі вялікага князя. Усе члены шляхоцкага стану зрабіліся цяпер зусім роўнымі ў адносінах адзін да другога. Індывідуалістычная тэндэнцыя атрымала перамогу. Патрэба выразнай формуляваць дзяржаўна-праўнае палажэньне Літвы і Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітае выклікала публікацыю Статуту Трэцяе Рэдакцыі 1588 году. Прасякнуты гэтакімі-ж індывідуалістычнымі тэндэнцыямі, як і Статут 1566 году, ён дакладна і выразна падкрэсьліваў дзяржаўна-праўную самастойнасьць Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Рэчы Паспалітае. Ахова зконаў педатыкальнасьці асобы і маемасьці прадстаўнікоў шляхоцкага стану атрымала ў Статуце пэўнае і выразнае выяўленьне.

Індывідуалістычныя тэндэнцыі ў праве знайшлі выразнае адбіцьцё і ў гарадзкім Майдэборскім праве. Гарады, якія атрымалі ад вялікага князя прывілеі на Майдэборскае права, вылучыліся ў самастойную адміністрацыйна-гаспадарчую адзінку з дакладна азначанай тэрыторыяй. Насельніцтва, якое жыло ў граніцах гарадзкае мяжы, знаходзілася пад магістрацкаю юрысдыкцыяй. Гарадзкае права, як і права шляхоцкае, было набудавана на прынцыпе індывідуалізму і педатыкальнасьці асобы. Мешчанін меў усю поўнасьць грамадзянскае праваздольнасьці і дзеяздольнасьці. Закон бяраніў яго маемасныя правы ад замаху з боку трэціх асоб таксама сувора, як і шляхоцкае статутнае законадаўства. Гарадзкае права адбіла ў сабе індывідуалістычныя тэндэнцыі гандлёвага капіталу, які захапіў у круг свайго ўплыву значную па велічыні тэрыторыю Літоўска-Беларускае дзяржавы.

Новыя гаспадарчыя адносіны, дапамагаючы разьвіцьцю індывідуалістычнае правасьведомасьці, павялічылі соцыяльна-эканамічнае значэньне класы зямляўласьнікаў настолькі, паколькі сельская гаспадарка была надставаю народнае гаспадаркі на Беларусі. Класа зямляўласьнікаў, захапіўшы ў свае рукі прылады і сродкі вырабу і маючы значныя матар'яльныя сродкі, заняла прывілейнае эканамічнае і соцыяльна-політычнае становішча. Аб'ектыўныя гаспадарчыя ўмовы далі зямляўласьніцкай класе магчымасьць паставіць у поўную ад сябе соцыяльна-эканамічную і юрыдычную залежнасьць сельскае насельніцтва. Зямляўласьнік начаў кіраваць яго працай, асобай і маемасьцю. Новыя гаспадарчыя ўмовы, дапамагаючы разьвіцьцю індывідуалістычнае правасьведомасьці сярод шляхоцтва і прывілейнага мяшчанства, прывялі як да разьвіцьця самога інстытуту прыгону, гэтак і да юрыдычнага замацаваньня гэтага інстытуту.

Гуманістычны рух на Беларусі развінаўся на фоне сацыяльна-эканамічнага ўзросту, які выявіўся ў развіцці інстытуту, выдмолага пад агульным назовам прыгоны.

II.

Беларускія гарады ў канцы XV і пачатку XVI стагоддзя былі вельмі значымі гандлёвымі асяродкамі, дзе знаходзілася шмат заможнага жыхарства, якое здолела скласці сабе капіталы, дзякуючы транзітным гандлёвым справам. Зразумела, сярод беларускіх гарадоў першае месца займала Вільня як па сваіх гандлёвых звяротах, гэтак і з боку матар'яльнай заможнасці віленскае буржуазіі.

Матар'яльныя ўмовы стваралі спягодныя абставіны для развіцця гуманістычнага руху ў гарадох, які, на меры ўскладнення жыцця і зьв'язнення рознастайных ідэяў плыняй, набываў самыя рознастайныя адценні, пачынаючы ад найрадыкальнейшых паглядаў і канчаючы кансерватыўнымі паглядамі і перакананнямі.

Развіццё поўнае гаспадаркі Беларусі, якое было вынікам працісання ў глыб народна-гаспадарчага жыцця гандлёвага капіталу, дапамагала больш цеснаму злучэнню адных краін Беларусі з другімі, а разам з тым, эканамічнае аб'яднанне тэрыторыі дапамагала ў пэўнай меры і палітычнай консолідацыі беларускіх зямель, а таксама развіццё нацыянальнае самасвядомасці сярод гарадзкой буржуазіі, якая трымала мясцова нацыянальны гандлёвы капітал. З гэтых прычын нацыянальная самасвядомасць сярод гарадзкога грамадзянства павінна была выявіцца досыць рана. У гандлёвых зносінах з Польшчай і чужаземцамі беларускі гандлёвы капітал натуральна павінен быў стаўляць сябе супроць гандлёвага чужаземнага капіталу. Гэтая барацьба павялічвала і развінала нацыянальную самасвядомасць беларускае буржуазіі.

Гуманістычны рух у гарадох Беларусі меў глыбокае развіццё і, разам з тым, даў вельмі значныя і дадатныя вынікі. Гуманістычны рух сярод гарадскога грамадзянства пачаўся значна раней, бо для гэтага існаваў рад спягодных умоў. Першыя культурныя парасткі беларускага адраджэння атрымалі магчымасць далейшага развіцця і паглыблення. У другой палове XVI стагоддзя беларускія гарады, як Вільня, Полацк, Менск, зрабіліся вельмі значымі гандлёвымі асяродкамі, праз якія падтрымліваліся гандлёвыя зносіны з Заходняй Эўропай. Да 1569 г. экспорт і імпорт тавараў знаходзіўся ў руках беларускае і украінскае буржуазіі. Гандлёвыя зносіны з Заходняй Эўропай дапамагалі культурнаму набліжэнню да апошняй праз пашырэнне навуковых вед і праз працу працуюцца навуковае думкі. Сярод гарадскога грамадзянства атрымаў пэўнае пашырэнне і рэлігійны рацыяналізм у форме пратэстанцізму і яго галін, але большая частка мяшчанства заставалася вернаю рэлігіі продкаў. У захаванні і падтрыманні гэтае рэлігіі мяшчанства знаходзіла магутны сродак пратэсту супроць наступу на Беларусь і Украіну польскага шляхоцкага капіталу, які імкнуўся забіць гарадскі гандаль і прамысловасць, што пачала дзе-ні-дзе развівацца. Эканамічныя прывілеі шляхты, напрыклад, вольнасць вывазу за граніцу вырабаў уласнае гаспадаркі і, разам з тым, бязмытны ўвоз для ўласнае патрэбы рэчэй заходня-эўрапейскае прамысловасці, паступова забівалі гарадскі зводворны і ўнутраны гандаль. Натуральна, мяшчанства стала ў варожыя адносіны да шляхоцтва. Пераход апошняга ў каталіцтва і пратэцыйная каралеўская палітыка прымусілі мяшчан-

ства моцна трымацца за праваслаўе і бараціцца ўсімі сіламі, якія у яго былі, ад нападаў каталіцкае царквы, каб потым сабрацца з сіламі і перайсьці ад абароны да нападу.

Наступ каталіцкае шляхты, які наносіў цяжкі ўдар матар'яльнаму становішчу мяшчанства, дапамагаў яго аб'яднаньню для барацьбы з каталіцтвам, як галоўным чыньнікам агрэсыўнага шляхоцкага зямельнага капіталу. Напады католікаў на праваслаўных дадавалі гарадзкому гуманістычнаму руху нацыянальна-рэлігійны характар, вельмі дапамагалі абуджэньню нацыянальнага пачуцьця сярод гарадзкае буржуазіі і рамеснікаў, якія надзвычайна цярпелі ад аднабаковае шляхоцкае эканамічнае політыкі.

Гарадзкі гуманістычны рух, адарваны ад народных гушчаў, ня даў значных дадатных вынікаў у працэсе барацьбы за вызваленьне ад соцыяльна-эканамічнага ўціску з боку шляхты. Толькі злучэньне мяшчанства з прыгонным сялянствам дало б дадатныя вынікі. Дзеля гэтага, гарадзкі гуманістычны рэлігійны рух толькі падрыхтоўваў рады тых барацьбітоў, якія сталі патрэбнымі украінскаму і беларускаму народам, калі распачалася іхняя ўвартая і доўгая барацьба са сваімі нацыянальнымі і соцыяльна-эканамічнымі ўціскальнікамі. Гуманістычны рух у беларускіх гарадох спачатку разьвінаўся пад беспасрэдным уплывам пратэстанцкіх ідэй з іх пратэстам ня толькі супроць каталіцкае догмы наагул, але, між іншым, і супроць лацінскае мовы, на зьмену якое ў літаратуры і рэлігіі навінна прысьці мова родная. Геніяльная вынаходка Гутэнбэрга павінна была зрабіцца магутнаю крыніцаю пашырэньня кніг у роднай мове. Чэхі першыя прыступілі да друкаваньня царкоўных кніг у роднай мове, якімі яны пачалі цікавіцца асабліва ў момант найвялікшага нацыянальна-культурнага руху, злучанага з імем Гуса і яго пасьлядоўнікаў. Гусыцкі ўплыў пранікнуў на Літву і Беларусь яшчэ ў XV стагодзьці. Гусыцтва атрымала пэўнае пашырэньне ў Літве ў часы Вігаўта, калі апошні падтрымоўваў гусытаў і паслаў ім на дапамогу князя Жыгімонта Корыбутавіча, дзеля няпрязьні да імператара Жыгімонта, які схіліўся на бок Ордэну пры разглядзе на палюбоўным судзе тых пытанняў, што Польшча і Літва перадалі імператару. З другога боку, Жыгімонт, які жадаў знайсці мірны выхад у барацьбе з гусытамі, шукаў у літоўска-беларускім грамадзянстве дапамогі і падтрыманьня. Пераможаныя гусыты знайшлі ў Польшчы і ў Вялікім Княстве Літоўскім прыпынак. Разам з гэтым, яны зрабілі пэўны ўплыў на культурнае разьвіцьцё літоўска-беларускага грамадзянства. Друкаваньне кніг у Чэхіі зьяўляецца ўжо ў 1475-78 гадох, калі былі адчынены першыя друкарні ў Празе. Потым былі адчынены друкарні ў Пільзэне, Бруне (1686), у Ольмюцы (1500). Друкаваньне славянскіх кніг пачалося ў Кракаве. Пачынальнікам друкаваньня славянскіх кніг быў Швайпольт Фіоль, нямецкае нацыянальнасьці. У 1496 годзе Фіоль надрукаваў кірыліцай рад славянскіх кніг. Спачатку быў надрукаваны Октоіх, а потым Часаслоў, Трыодзь Пасная, Трыодзь Цьвятная і Псалтыр. Выдавец імкнуўся наблізіць царкоўна-славянскую мову да жывое народнае мовы, хаця-ж гэткае тэндэнцыя ня мела значнага разьвіцьця. Але ў самых спробах нельга ня бачыць уплыву пратэстанцтва і яго тэндэнцыі прыблізіць да народу кнігі сьвятога пісьма праз выданьне іх у роднай мове. Друкаваньне кніг у Кракаве ня мела значнага пашырэньня, бо Польшча ў канцы XV і ў першай палове XVI стагодзьця друкавала пераважна кнігі ў лацінскай мове. Самыя выданьні Фіоля ў гэтых умовах не знайшлі значнага пашырэньня. Сам выдавец славянскіх кніг навінен быў пакінуць Польшчу

уцякаць у Вэнгрыю, бо яго абвінавачалі ў спачуванні і сувязі з протэстанцкім рухам. Друкаванне славянскіх кніг на гэтым не прычынілася. Беспасрэдным наступікам з'явіўся Францішак Скарына з Полацку, які паходзіў з мяшчальскае небагатае сям'і. Аб годзе нараджэння Скарыны не захавалася ніякіх вестак. Вышэйшую адукацыю Скарына атрымаў на богаслоўным факультэце Кракаўскага універсітэту. Потым Францішак Скарына ў Падуанскім універсітэце ў 1512 годзе атрымаў ступень доктара ў лекарскіх навукках. Можна думаць, што рэфармацыйныя плыні захалілі і Францішка Скарыну, і пад уплывам іх у яго з'явілася думка аб друкаванні царкоўных кніг у роднай мове. Дзеся гэтае мэты Скарына засноўвае ў Празе першую беларускую друкарню, у якой былі надрукаваны Псалтыр і Біблія ў беларускай мове, вельмі блізкай да размоўнае гаворкі. У аснову перакладу Псалтыру і Бібліі былі ўзяты чэскія пераклады 1506 году, выдадзеныя ў Вэнэцыі. Біблія была выдадзена Францішкам Скарынай не цалком. Уся задуманая справа абмежавалася выданнем 22 старазаконных кніг. Аднак, проф. Уладзімераў у сваім вядомым дасьледванні аб Скарыне лічыў, што Францішак Скарына пераклаў усе кнігі старога і новага закону, але толькі ён не здалеў надрукаваць усіх кніг Бібліі. Потым Скарына пакідае Прагу і персяляецца ў эканамічны і палітычны асяродак Вільню, дзе засноўвае сваю друкарню, знайшоўшы спачуванне і, мабыць, матар'яльнае падтрыманне з боку старэйшага бурмістра, Якуба Бабіча. Першая надрукаваная кніга ў Вільні была Апостал, які вышаў у сакавіку 1525 году. Услед за ёю вышла царкоўна-славянская Малая Падарожная Кніжыца, у якой былі зьмешчаны: Псалтыр і Часаслоў, хваласьпевы, капоны, Шостадневец, Сьвятцы і Пасхалія. Усе выданні былі прыгожа надрукаваны і папярэджваліся прадмовамі. На выданні гэтых кніг як быццам спынілася дзейнасьць Скарыны. Магчыма, што далейшая яго культурная праца была затрыманая тым, што праваслаўнае віленскае мяшчанства адносілася да Скарыны з некаторай падазронасьцю, маючы на ўвазе яго гуманістычны настрой. Пераклад Бібліі Скарына зрабіў з чэскае мовы і з царкоўна-славянскіх тэкстаў, як гэта давеў Уладзімераў у сваім дасьледванні. Ужо гэтая акалічнасьць павінна была прымусіць праваслаўнае мяшчанства аднесьціся з недавер'ем да выданьняў Скарыны. Выдавецкая і перакладная дзейнасьць Скарыны ёсьць зьявішча вялікага культурнага значэньня. Яна з'явілася навочным паказальнікам таго гуманістычнага руху, які паволі пранікаў у гарадское беларускае грамадзянства. У імкненьнях Скарыны перакласьці Біблію на родную мову і гэтым самым наблізіць яе да шырокіх грамадзянскіх колаў нельга ня бачыць памеру дапамагчы нацыянальна-культурнаму адраджэньню беларускага народу «к наўчэнію людям посполитым русскаго языка». Скарына хацеў выпрацаваць літаратурную беларускую мову, утварыць беларускую інтэлігенцыю, якая была-б прасякнута нацыянальна-культурнымі задацьнямі і птарэсамі, і ўсім гэтым дапамагчы адраджэньню свайго народу. Плян Скарыны, можна думаць, быў вялізарны, але рад неспагадных для выдаўца ўмоў не дазволіў Скарыне дзавесці да канца сваю культурна-гістарычную місію, якая бязумоўна сустрэкала спачуванне ў пэўных колах грамадзянства. Напрыклад, Скарына атрымаў матар'яльную дапамогу ня толькі ад бурмістра Якуба Бабіча, але і ад віленскага райцы Багдана Онькава, коштам якога былі выдадзены некаторыя кнігі. Выдадзеныя Скарынаю кнігі хутка вышлі з продажы, але пашырэнне іх у рукапісным выглядзе паказвала на настойную патрэбу іх і на спачуванне да іх з боку культурных беларускіх элемэнтаў. Выданні Францішка Скарыны мелі вялікі ўплыў у іншых

адносінах. Друкарні, якія потым адчыняліся на Беларусі і Украіне, адбівалі сваім шрыфтам і знадворным выглядам выданьні кніг Францішка Скарыны. Спроба Францішка Скарыны наблізіць мову царкоўных кніг да жывое народнае гаворкі знайшла спачуваньне і сярод украінскага грамадзянства. На Украіне ў XVI стагодзьдзі зьяўляецца рад навучальных эвангельляў з моваю, вельмі блізкаю да жывое народнае гаворкі. Усе гэтыя эвангельлі зьяўляюцца самастойна, што сьведчыць аб пільнай патрэбе гэтых перакладаў. Найбольш выдатным з перакладаў эвангельляў на украінскую мову зьяўляецца так званая Перасопніцкае эвангельле, якое было перакладзена ў 1556—1561 гадох мясцовым ігуманам Рыгорам разам з сынам сяніцкага пратапопа Міхалам Васілевічам з матар'яльнай дапамогай жонкі валынскага магната княгіні Заслаўскай. Мова Перасопніцкага эвангельля досыць блізкая да народнае жывое гаворкі, хаця-ж у ёй адчуваецца і ўплыў актавае беларускае мовы XVI стагодзьдзя.

З паловы XVI стагодзьдзя друкарская справа значна пашыраецца на Беларусі. Адчыняюцца друкарні ў Несьвіжы з дапамогаю пана Астафія Валовіча, які перайшоў у пратэстанцтва, у Заблудаве ў маёнтку пана Рыгора Хадкевіча, у Астрозе князем Канстантынам Астроўскім, у Супрасьлі і ў іншых мясцох. Адчыненне такога значнага ліку друкарняў было вельмі яскравым адбіцьцём таго культурнага руху, які пашыраўся сярод беларускае шляхты і мяшчанства. Вялікае культурнае значэньне мела друкарня ў Вільні, якую трымалі прадстаўнікі віленскага мяшчанства, браты Мамонічы: Кузьма, віленскі бурмістар, і Лука, скарбны вялікага князя. Значнае пашырэньне пратэстанцтва на Беларусі і Літве ў сярэдзіне XVI стагодзьдзя зрабіла пэўны ўплыў на разьвіцьцё народнае мовы, бо пратэстанты ў сваёй рэлігійнай дзейнасьці імкнуліся карыстацца моваю жывое гутаркі. Адбіцьцём дзейнасьці пратэстантаў у гэтым кірунку можна лічыць дзейнасьць Сымона Буднага, які спачатку трымаўся кальвінізму, а потым далёка адышоў ад апошняга і зрабіўся пасьялядоўнікам так званага арыянства.

Сымон Будны—бліскучы прадстаўнік беларускага гуманізму другога паловы XVI стагодзьдзя, выдатны прадоўжнік нацыянальна-культурнае традыцыі Скарыны. Аб асобе Буднага, як і аб яго вялікім папярэдніку Францішку Скарыне, навука мае невялікі лік вестак. Самае пытаньне аб яго нацыянальным паходжэньні дагэтуль ня высьветлена. Польскі дасьледчык Мерсунд, які апошні вывучаў жыцьцё і літаратурную дзейнасьць Буднага, лічыць яго паляком. Але гэта думка гіпотэтычна, бо няма аб'ектыўных вестак, якіх-б сьведчылі аб польскім паходжэньні Буднага. Таксама няма і дакладных матар'ялаў што да адукацыі Буднага. Можна толькі думаць, што Будны быў вяхаванцам Кракаўскае акадэміі. Мы ня ведаем, калі Сымон Будны зрабіўся пратэстантам, але яго прыналежнасьць да пратэстанцтва ў 1558 годзе не выклікае ніякіх сумненьняў. Да гэтага часу адносіцца і знаёмства Буднага з віленскім ваяводам і канцлерам, уласьнікам Несьвіжу, Міколам Радзівілам Чорным. Праз некаторы час Будны знаходзіўся ў Вільні, як казальнік у мясцовым кальвінскім зборы пратэктарам якога быў віленскі ваявода Радзівіл. Мерсунд думае, што з 1559 году альбо, прынамсі, з 1560 Будны—ужо пастар-казальнік у пратэстанцкім зборы ў Клецку, які быў на тэрыторыі масмасьціў Міколы Радзівіла. У Клецку Будны, відаць, панісаў катэхізіс, бо прадмова да гэтага выданьня адзначана дзесятым днём чэрвеня 1562 году. Будны, мабыць, дасканала ўладаў беларускаю моваю. Князь Мікола Радзівіл заснаваў у Несьвіжы друкарню, маючы на мэце прапаганду

протэстанцтва сярод беларускага народу. Першаю кнігаю, якая вышла з гэтае друкарні, быў катэхізіс, надрукаваны накладам Мацея Кавенчускага, Сымона Буднага і Лаўрына Крыткоўскага. Катэхізіс зьмяшчаў у сабе протэстанцкі сьветапагляд „для простых людзей языка рускаго, в пытаннях и отвѣтах“.

Другая кніга тако-ж самага аўтара, якая вышла ў Несьвіжы ў тым самым годзе, называлася „О оправдании грешного человека перед богом“, але наасобліку гэтае кнігі пайде не захавалася. Праўда, бібліограф Сопікаў у сваім дасьледваньні „Опыт российской библиографии“ (1813 г.) дае апісаньне кнігі, якую ён бачыў, але Сопікаў не паказаў, дзе гэтая кніга знаходзілася ў той час, калі ён яе апісваў. Публікацыяй гэтых дзьвюх кніг скончылася дзейнасьць Буднага, як выдаўца і перакладчыка на беларускую мову. Але літаратурная дзейнасьць Буднага ня спынілася. Ён пачаў друкаваць свае кнігі ў польскай мове, прызначаныя, відаць, апошнія для шырокіх польскіх колаў. Разам з тым, і ў сьветапаглядзе Буднага настала пэўная зьмена. Будны адлучыўся ад кальвінскага збору і перайшоў у лідэр сэквантаў-соцыяліяў, вучэньне якіх у другой палове XVI стагоддзя значна пашырылася сярод сярэдняе і дробнае польскае і беларускае шляхты. Пераход да соцыяліяў натуральна адсуваў яго ад Радзівіла і несьвіскага протэстанцкага збору (1564 г.). На протэстанцкім царкоўным саборы (1566 г.) ужо выявіліся з усёю выразнасьцю рознагалосьці Сымона Буднага з кальвіністамі, асабліва ў пытаньні адносна хрэсту дзяцей. Сабор прызнаў Буднага гарэтыкам і пазбавіў яго пастарскае годнасьці. Аднак, Будны не належаў да ліку палкіх рэлігійных энтузіястаў. Рацыяналісты на філэзофскім настроі свайго розуму, Будны ня толькі не захопліваўся прапагандай соцыяліяўства, але і сам ня быў вельмі сталым у сваіх рэлігійных перакананьнях. Пасьля разрыву з кальвіністамі Будны зрабіўся пастарам у Заслаўі, непадалёк ад Менску, дзе ён быў ужо пастарам у чэрвені 1572 году. Протэстанцкі збор у Заслаўі знаходзіўся пад патронатам Глябовічаў.

Будны распачаў сваю літаратурную дзейнасьць у польскай мове, выдаўшы біблію пад загалоўкам: „Biblia, to jest księgi starego y nowego przymierza, znowu z ięzyka Ebreyskiego, Greckiego y Łacinskigo na polski przełożone“ з прадмоваю Буднага, як у Несьвіжы ў 1572 годзе. Праз два гады вышаў „Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu miejscach, za pewnemi dowodami ad przysad przez Symona Budnego oczyszczone y krotkimi przypiskami krańców objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniwsze przypiski, które kaźdey jakimiaz admienny przyczynny ukazują. Łosk, 1574“. Яшчэ праз два гады Будны выдаў «O przednieyszych wiary ehristiańskiej artikulaach, to jest o Bogu jedynem o Synu jego i o Duchu świętem znowu przez Symona Budnego krotko spisane», a за зezwoleniem Брацкеў некторей в Литwie і на Руси wydana. К тому obrona tegoż wyznania broniaca, przez tegoż napisana. Łosk, 1576». У 1577 годзе Будны выдаў «Przedmowa do Łoskiego wydania dzieła Modrzewskiego o poprawie Rzeczypospolitej». Урэшце, у 1583 годзе Будны выдаў «O urzędzie mierzca używającym wyznanie Zboru Pana Chrystusowego, który w Litwie z Pism i krotko spisane» (Łosk). Апроч гэтых вядомых кніг, Будны напісаў яшчэ рад кніг у польскай мове, але яны не захаваліся. Урэшце, пад удільвам і з дапамогай Буднага была выдадзена: «Defensio Verae sententiae de Magistratu Politico in Ecclesiis Christianis retinendo contra quosvis eius impugatores; nominalium vero contra Racouitensium scriptum, ex divinis Scripturis simpliciter collecta Jacobo Palsologo authore», і, урэшце, Будны пераклаў «O furyjach albo szalenstwach Fraucuskich: to jest o sztraszonym a niesłusznym Amtrala Kaszyllońskiego y wielu innych mejow zamordowaniu z Ernesta Waramonda Friza przekład na ięzyk

poliski przez Szysona Budnego (W Losku, 1576)». Літаратурная дзейнасць Буднага—вельмі шырокая і рознастайная. Надзвычайная працавітасць, шырыня сьветагляду, вострасць і яснасць у разважаньнях—вось адзнакі асобы Буднага. Вольны, незалежны мысьленьнік, які сьмела стаўляе пытаньні і да ўсяго падыходзіць з сваім крытычным аналізам—вось асноўныя рысы Буднага, як мысьленьніка.

Будны пісаў у дзьвёх мовах—беларускай і польскай—і гэтым самым ён зрабіўся важным культурным фактарам у гісторыі дзьвёх культур—беларускай і польскай, якія ўзаемна датыкаліся ў працэсе эканамічнага і політычнага набліжэньня Літвы і Беларусі, з аднаго боку, і Польшчы—з другога.

Эпоха адраджэньня і пратэстанцтва, у выніку ўплыву і разьвіцьця гандлевага капіталу, рашуча высунула на першы плян нацыянальна-культурную праблему. Ужо Скарына бачыў у роднай мове нацыянальна-культурны фактар вялікага значэньня, маючы на мьце культурнае і моральнае разьвіцьцё свайго народу. І Будны стаіць на тым самым пункце пагляду. Ён—палкі абаронца роднае мовы, праз якую можна навучыць праўдзівай веры „простою люд“, якая павінна даць „народу рускаго языка“ правільныя рэлігійныя пагляды. Не дарма ў сваёй прадмове да катэхізісу Будны зварочваецца з палкім заклікам да князёў Радзівілаў, „абы ся ваши княжецкие милости не только в чужо-земских языцехъ кохали, але бы ся тежь ваши княжецкие милости и того здавна славного языка словенского розмиловати и оным бавити рачили“... Будны з смуткам констатуе сумны моральна-рэлігійны стан беларускага народу. Ён спадзяецца толькі на тое, што, разам з прыходам новых апосталаў і казальнікаў, пашырыцца асьвета на Беларусі, а разам з тым, падымецца і моральны стан беларускага народу. Будны адносіцца да беларускага народу з палкім энтузіязмам і вялікім сардэчным замілаваньнем. Так рабіць і думаць магла толькі такая асоба, якая ўзрасла сярод беларускага народу альбо вышла з гушчы беларускіх народных мас. Выхаванец польскае школы і выдатны прадстаўнік польскае культуры і адукацыі, Сымон Будны быў блізкі да свайго народу. Адмоўныя бакі яго жыцьця ён добра разумеў сваёй вострай думкай і адчуваў сваёй чулай асобай. Выдаючы Біблію і Новы Закон у польскай мове, Сымон Будны і тут кіраваўся мэтамі асьветы, маючы на ўвазе тыя-ж самыя шляхоцкія беларускія колы, якія ўжо падпалі пад уплыў польскае культуры і для якіх польская мова была ўжо бліжэй і больш зразумелай, чымся мова беларуская.

Адукаваны чалавек і вялікі гуманісты, Будны павінен быў паставіць чалавечую асобу на чале свае творчае дзейнасьці. Вольны і сьмелы мысьлеспьнік няе гімн чалавечай асобе і яе вольнасьці. Чалавечая асоба вольная і недатыкальная. Адсюль вынікае права яе недатыкальнасьці, замацаванае для шляхты і мяшчан адпаведнымі зборамі права. Адсюль вынікаюць і прыцыповыя адмоўныя адносіны Буднага да кары сьмерцю. Вольная і незалежная навуковая думка Буднага выявілася ва ўсім сваім бляску ў крытыцы біблейных тэкстаў, у якой Будны наказуў сябе вельмі добрым коментатарам і выдатным крытыкам, які ня спыняўся на поўдарозе і не палехаўся ніякіх вывадаў. Культурная дзейнасьць Буднага была вялікая. Нічога дзіўнага, што ў сваёй нянавісьці да Буднага каталіцкія і праваслаўныя ортодоксальныя выявілі поўную згоднасьць. Гэтыя адмоўныя адносіны да Буднага знайшлі вельмі яскравы адбітак у прадмове патрыярха Адрыяна да „Ісповеданія Веры“: „Мартына убо Лютера ученицы, изобретше письмена славенороссийская, точная, чистая, и приведше на славенский

чыстый дыялект свонх жывых догматых доводы і ты потым выдавае, вынесоў на свет свой яда поўны не цвет обухаючыя услаждаючы, по тэры. асягаючыя убалаючы, дзе кніжыцы, адну в поўдзесь в граде Невіжэ в лето 1562, вторую сокращенну в четверть в граде Стюколле в лето 1628, нарекше тыя кніжыцы Катихісіс“...

Аднак. культурная справа, якую распачаў Францішак Скарына і яе далей Сымон Будны, не памерла. Прадоўжэнка іх абодвух быў Васіль Цяпінскі, які аддаўся перакладу эвангелья на беларускую мову. Аб асобе перакладчыка ня існуе бадай што ніякіх вестак. Дасьледчыкі, як, напрыклад, акадэмік Карскі і профэсар Уладзімераў, лічаць Цяпінскага беларусам. І адносна рэлігійных паглядаў Цяпінскага ёсьць спрэчныя думкі. Напрыклад, дасьледчык культурна-асьветнае дзейнасьці Францішка Скарыны, профэсар Уладзімераў, лічыць Цяпінскага праваслаўным. Акадэмік Карскі даводзіць, што Цяпінскі—протэстант анты-трынітарскае сэкты. Пазьнейшы дасьледчык, профэсар Доўнар-Запольскі, лічыць даведзенай належнасьць Цяпінскага да соцыялізму. Профэсар Доўнар-Запольскі знайшоў адпаведны дакладны довад у прадмове Сымона Буднага да кнігі „(O) rzymskich wlięgu chryſcijańskiemu artykuluſiach“, у якой паказана, што протэстанцкі сабор 1574 году адбыўся ў доме „брата милого Василия Тяпинского“, дзе Сымон Будны і вылажыў сваё рэлігійнае вучэньне. Сувязь паміж Цяпінскім і Будным зьяўляецца вельмі добрым довадам належнасьці перакладчыка эвангелья да соцыяліскае сэкты. Гуманістычная дзейнасьць Цяпінскага, на думку профэсара Уладзімерава, знаходзіцца ў цеснай залежнасьці ад Скарыны, а акадэмік Карскі думае, што Сымон Будны зрабіў на Цяпінскага вялікі ўплыў, бо гэтыя Буднага былі крыніцай для Цяпінскага. Пастаріўшы сабе пэўныя культурныя заданьні, Цяпінскі, зразумела, добра ведаў сваіх папярэднікаў, паказаўшых у якім кірунку трэба весты навукова-перакладчую працу. Цяпінскі закончыў працу сваіх папярэднікаў. Ён падлічыў вынікі культурнага руху пераходнае важнасьці. Для Цяпінскага, як і для яго папярэднікаў, любоў да свайго народу была мотывам, што накіроўваў усю яго дзейнасьць. Сам беларускі народ (рускі)—„зацны довстипный“. Мудрасць у слове божым была ў пародзе, „праве, яко вражоной“. Цяпінскаму вельмі цяжка, што ў цяперашні час беларускі народ (рускі) знаходзіцца ў зьявіазе. Уся гуманітарная дзейнасьць перакладчыка залежыць ад яго жаданьня падняць пашану да беларускага народу. Цяпінскі высака стаўляе славян і славянскую мову. Заслугі славян у мінулыя часы—валізарныя. Цяпінскі лічыць асабліва заслугаю славян тое, што яны „в слове божием прозревши, сами одни только того были доказали, же подлуг науки апостольской своевластным языком от так давного часу слово Божие выложили и мели и нам заставили“. Нацыянальна-рэлігійны заняпад у сучасным Цяпінскаму грамадзянстве, адхіленьне ад свае нацыянальнасьці змат каго з выдагных прадстаўнікоў беларускае нацыянальнасьці, грубасьць і адсутнасьць рэлігійных вед, разуковы і моральны заняпад праваднёў беларускага народу—духавенства,—робяць на Цяпінскага моцнае ўражаньне. Пад іх уплывам у Цяпінскага зьявілася гарачае жаданьне прысьці на дапамогу свайму народу і дапамагчы яго культурнаму адраджэньню, тым больш што духоўныя настаўнікі „письма руского и слова Божия не знают, не понимают и не изучают“. Толькі дзеля культурнага заняпаду духавенства Цяпінскі адважваецца ўзяцца за пераклад эвангелья на родную мову, бо „владыки и шикот з учоных через так многій час не хотели“. Праца, якую распачаў аўтар, сустрэла змат перашкод з боку розных асоб, якія лялі перакладчыка і ня толькі не давалі ніякай дапамогі, але

„даки и зазростью платить хотели“. Аднак, пад упльвам замілавання да свайго народу і жадання дапамагчы яго разумоваму разьвіццю, Цяпінскі, не зварочваючы ўвагі на ляянкі сваіх ворагаў, узяўся за сваю адказную і патрэбную ў нацыянальна-культурным жыцці працу.

Цяпінскі ўзяўся за свой пераклад „з зычливости ку моей айчызне“. Перакладаючы эвангелье, ён змяшчае тут-жа славянскі тэкст, слова ў слова, бо славянскі тэкст не для ўсіх зразумелы. Сьвятое пісьмо павінны ўсе чытаць і разумець, ня толькі дарослыя, але і дзеці, „дабы в вере прищивчали“. Знаёмства з сьвятым пісьмом зьявіцца крыніцаю для далейшага духоўнага разьвіцця, бо бог павядзе „к уможнейшим наукам в слове своем, к устаточному рассудку и к умеетности“. Перакладчык імкнуўся быць дакладным у сваёй працы і зразумелым, дасягнуўшы прастасьці ў мове. Цяпінскі перакладае „не смысловым, або красомовным выводом, не залецаными, а ни часу угажаючыми словы, але яко сприязливый, простый а щирый, правдиве, верне, а отвористе“. Пераклад быў зроблены „по стародавным книгам“. Перакладчык прызнае, што ў яго працы могуць быць вельмі значныя памылкі, але просіць чытача ня тлумачыць яго памылак „нашой злости, але люцкой крепости, а не умеетности“. З вялікімі матар’яльнымі цяжкасьцямі Цяпінскі за ўласны кошт наладзіў мізэрную друкарню, дзе і надрукаваў „писание св. Матфея и св. Марка и початок Луки“. Выдавец меў намер выпусьціць свой пераклад часткамі: „если не зараз, вжды з своим часом узнают, им впрעד подаю“. Аднак, застаецца невядомым, ці выпусьціў ён надрукаваную частку перакладзенага эвангелья. Неспагадныя адносіны з боку розных грамадзянскіх колаў не дазволілі Цяпінскаму давесці справу, што ён задумаў, да канца, бо ідэя нацыянальна-культурнага адраджэньня яшчэ ня досыць глыбака пранікла ў шляхоцкія і мяшчанскія грамадзянскія колы. Беларуская шляхта захапілася польскаю культурай і да спроб Цяпінскага адносілася адмоўна. Мяшчанства, якое стаяла на чыстым праваслаўным пувьке пагляду, трымалася моцна за славянскую мову і не спачувала перакладу эвангелья, які вышаў з пратэстанцкага асяродзьдзя.

Сымон Будны і Васіль Цяпінскі былі дзейнымі прадстаўнікамі радыкальнага кірунку ў беларускім адраджэньні. Яны паднялі свой голас на абарону прастага народу, які знаходзіўся ў цемры. Ужо адным гэтым яны павінны былі выклікаць адмоўныя адносіны да сябе з боку магнатаў і праваслаўнага духавенства, якое ня думала аб асьвеце народу і было зьвязана супольнымі эканамічнымі інтарэсамі з клясай зямляўласнікаў.

Радыкалізм гуманістычнага руху павінен быў выклікаць у зацікаўленых колах адпаведную рэакцыю. Барацьба шляхоцкага аграрнага капіталу з гарадзкой буржуазіяй за ўладаньне гандлёвым капіталам выявілася ня толькі ў наступе шляхты на гарадзкую буржуазію на народна-гаспадарчым фронце, але і ў наступе каталіцызму на праваслаўе. Купецтва, разам з праваслаўем, перайшло ў стан абароны. Натуральна, мяшчане, абараняючыся, ваража адносіліся да ўсялякіх неправаслаўных ідэй і кірункаў. Адсюль зьявіліся ў гарадзкім грамадзянстве консьерватыўныя праваслаўныя ідэёвыя плыні, якія ўзялі пад сваю абарону славянскую мову і стара-славянскае царкоўнае пісьменства, як крыніцу мудрасьці, моральнае сумленнасьці і праваслаўнае рэлігійнае сьведомасьці. Ортодоксальнасьць моцна трымалася за старасьветчыну, і ў яе духоўнай сутнасьці яны шукалі для сябе духоўных сіл для барацьбы з наступам ворагаў.

Чатырохсотлецьце беларускага друку.

Трэ́ было падтрымліваць у грамадзянстве нахіл да царкоўнае старасьветчыны, да яе традыцый, і дзеля гэтага даць чытачу навучальнае чытаньне, а царкве—патрэбныя кнігі для набажэнства. Адсюль вынікла патрэба ў шырокай арганізацыі друкарскае дзейнасьці, якая-б ахапіла ўсю тэрыторыю. Гэта магчыма было толькі ў тым выпадку, калі-б друкарская справа была пабудавана на комерцыйнай падставе, калі-б у арганізацыю друкарскае справы былі-б укладзены вялікія капіталы. Прадстаўнікамі такога праваслаўнага кансэрватыўнага руху зьявіліся браты Мамонічы,—Кузьма, віленскі бурмістар, і Лука, скарбнік Вялікага Княства Літоўскага, які меў значныя матар'яльныя сродкі і даламагаў грашыма друкарні. Мамонічы шырака разгарнулі сваю справу, спачатку разам з Пётрам Мсьціслаўцам, а потым і самастойна, пасля разрыву з апошнім. З друкарні Мамонічаў выходзіла шмат кніг, якія прызначаны былі для патрэб праваслаўнае царквы. Мамонічы здалелі паставіць сваю справу на цвёрды грунт, калі яны атрымалі ад вялікага князя літоўскага прывілей на монопольную продаж кніг. Усе кнігі, якія прывозіліся ў Вільню і прадаваліся там, падлягалі конфіскацыі.

Забясьпечыўшы сябе праз прывілей, Мамонічы зрабіліся ўжо менш ортодоксальнымі ў сваёй дзейнасьці. Яны пачалі друкаваць кнігі і ў польскай мове, а пасля сьмерці абодвух братоў, калі ўласнікам друкарні зрабіўся сын Лукі, Леў Мамоніч, які перайшоў у 1614 годзе да вунітаў, друкарня Мамонічаў страціла сваё значэньне культурна-гуманістычнага кутка з рэлігійна-кансэрватыўным адцэньнем.

Друкарня Мамонічаў друкавала кнігі ў царкоўна-славянскай мове. Фундатары друкарні адносіліся зусім адмоўна да нацыянальнага руху і да ўжываньня народнае мовы ў кнігах сьвятога пісьма. Як ортодоксалістыя, Мамонічы павінны былі заняць выразна адмоўную пазыцыю як адносна рэлігійнага рэформацыйнага руху, гэтак і адносна народнае простае мовы. Мамонічы ня думалі аб асьвеце свайго народу. Як гандляры, Мамонічы ішлі насустрач шляхоцка-мяшчанскім плыням, бо толькі прадстаўнікі апошніх былі пакупнікамі кніг, якія былі выдадзены ў іхняй друкарні. Але ўсе-ж ткі нацыянальна-культурная традыцыя была настолькі моцная, што нават у выданьнях Мамонічаў яна знаходзіла сваё адбіцьцё, хаця-ж і досыць слабое.

Друкарская дзейнасьць Мамонічаў разгарнулася ў часы наступу каталіцтва на праваслаўе, у момант, калі шляхоцкія колы былі ўжо расчараваны ў Люблінскай уніі і імкнуліся зьмяніць яе ўмовы, што і было дасягнута Статутам 1588 году.

Кнігі, якія друкаваліся Мамонічамі і прызначаліся для патрэб царкоўнага набажэнства, давалі магчымасьць царкве ўвесці парадак набажэнства і наагул пазбавіцца шмат якіх унутраных недахватаў. Кнігі Мамонічаў павінны былі быць крыніцай асьветы і культуры ортодоксальна-праваслаўнага характару, павінны былі зрабіцца ідэалёгічнай зброяй у барацьбе з каталіцка-польскай шляхоцкай рэакцыяй з езуітамі на чале. Так глядзеў на дзейнасьць Мамонічаў такі выдатны кансэрватар, якім быў маскоўскі эмігрант князь Курбскі. Адносна кніг, якія выдавалі езуіты супроць праваслаўя, Курбскі пісаў, што яны „своими силлогизмами поганскими поваплени; и паче-же рещи софистически превращающе і растлевающе апостольскую теологию и влекучие через естество воду на прегордого их епископа римского“. Курбскі лічыцца з езуіцкімі софізмамі і лічыць езуітаў вельмі паважнымі супраціўнікамі, а дзеля гэтага просіць свайго корэспандэнта, Кузьму Мамоніча, не ўваходзіць „без учонае нашае

страны в споры с иезуитами". Сам Курбскі пераконаны, што езуітаў можна перамагчы „двema нарочытымі сведкамі: Дионисием Ареопагичним и с Иоанном Златоустым, и с Иоанном Дамаскиным и со святыми древними учителями, кои их явственно обличают, в новосмышленную теологию, о происхождении святого духа". Важна, зразумела, ня тое, з якімі довадамі князь Курбскі збіраўся выступіць супроць езуітаў, але важная ёсьць сьведомасьць, што для барацьбы з заходня-эўрапейскім каталіцкім богаслоўем патрэбны большыя веды ва ўсходнім богаслоўі, начытанасьць у творах айцоў царквы. Браты Мамонічы, відаць, стаялі на гэтым самым пункце пагляду, які сустракаў поўнае спачуваньне сярод гарадзкога грамадзянства і развіцьцё якога дало потым такія багатыя вынікі.

Консэрватыўны гарадзкі гуманістычны кірунак выяўлялі ня толькі адны браты Мамонічы. Быў у Вільні і другі асяродак—брацтва Траецкага манастыра, якое, калі гэты манастыр быў перададзены вунітам, перайшло ў манастыр сьв. Духа. Брацтва мелі права друкаваць кнігі для сваіх школ і для патрэб праваслаўнага набажэнства. Сьвятадухаўскае брацтва моцна трымалася за царкоўна-славянскую традыцыю, бо ў ёй яно бачыла зброю для барацьбы з наступаўшым каталіцтвам. Друкарня брацтва друкавала кнігі выключна для царкоўнага набажэнства, альбо кнігі, якія былі прызначаны для вывучэньня „письма Словенского". Праўда, у 1610 годзе брацтва прабавала пашырыць сваю дзейнасьць. З друкарні брацтва вышаў вядомы Плач Мэлеця Сматрыцкага, які выклікаў зруйнаваньне друкарні. Брацтва не паддалася. Яно перанесла сваю дзейнасьць у Еўе, каля Вільні, у маэнтак Багдана Агінскага, патрона царквы ў Еўі, якая была прыпісана да Сьвята-духаўскага манастыра. На новым месцы брацтва аднавіла перапыненую царкоўна-славянскую традыцыю. Калі ўжо ў 1619 годзе ізноў аднавілася дзейнасьць брацкае друкарні, дык брацтва кінула друкаваць кнігі ў Еўі і пачало ізноў друкаваць тут толькі ад 1636 году. Але якая ні была моцная славянская традыцыя, аднак, і брацтва прымушана было выдаваць кнігі „на руском языке", г. зн. у беларускай мове. Нацыянальна-культурная традыцыя не памерла. Яна жыла. Брацтва інакш і не магло рабіць, бо апораю брацтва былі мяшчанскія колы, гарадзкі просты народ, для якога славянская мова была ў значнай сваёй частцы мала зразумелай *).

III.

Гуманістычны індывідуалістычны рух, які пашырыўся сярод беларускага і украінскага шляхоцтва, павінен быў адбіцца ня толькі на рэлігійным індывідуалізьме, да якога схілялася пэўная частка беларускага і украінскага шляхоцтва. Гуманістычны індывідуалізм дапамагаў абуджэньню навуковае думкі наагул. Беларуска-украінскае шляхоцтва высунула рад гуманістых, якія разыходзіліся паміж сабою ў шмат якіх пытаньнях у галіне рэлігійнае думкі, але ў той самы час увасаблялі сабою той нацыянальна-культурны ўздэм, які быў сярод беларуска-украінскіх зямляўласнікаў у другой палове XVI і ў пачатку XVII стагоддзя.

Да першага консэрватыўнага крыла беларуска-украінскага гуманізму трэба далічыць маскоўскага эмігранта, князя Андрэя Курбскага, які ў шмат якіх адносінах быў вельмі выдатнаю асобаю для свайго часу. Князь Курбскі досыць рана пачаў прымаць жывы ўдзел у ваенна-

* Гл. далей артыкул проф. Ул. Пічэты: „Друк на Беларусі ў XVI і XVII ст.“

політычным жыцці Маскоўскае дзяржавы. Ужо на дваццаць першым годзе свайго жыцця, у 1549 годзе, князь Курбскі прымаў удзел у няудалым паходзе пад Казань. Потым Курбскі робіцца ваяводай у Пронску. У 1552 годзе ён разьбіў татар пад Тулай і прымаў удзел у аблозе Казані на правах ваяводы правае рукі. Праз 2 гады Курбскі здалеў перамагчы татар, за што ён атрымаў узнагароду—чын баярына. У пачатку панавання Івана Грознага князь Курбскі быў членам „ізбранной рады“ і, разам з партыяй папа Сільвэстра і стольніка Адашава, кіраваў Маскоўскаю дзяржавай. У часы Лівонскае вайны князь Курбскі камаандаваў арміяй і меў значныя перамогі над супраціўнікам. У 1563 годзе Курбскі ўдэк з Юр'ева ў Літву з цэлым натоўпам прыхільнікаў і слуг. Гэта было выклікана рознімі прычынамі. Партыя Сільвэстра і Адашава была адсунута ад улады. Курбскі баяўся пераследванняў з боку маскоўскага вялікага князя, тым больш, што пачала павялічвацца эміграцыя ў Літву з Масквы, дзеля тае тэрорыстычнае політыкі, якой стаў трымацца ўрад Грознага. З свайго боку, і літоўска-беларускі ўрад, у васобе Жыгімонта-Аўгуста, пачаў з Курбскім перамаўленьні, вабіў яго да пераходу на бок Літвы і абяцаў найлепшае прымо.

Павялічэнне тэрору і прадчуванне блізкае няміласці прымусіла Курбскага перайсці на бок ворага Масквы. Вяльможнага эмігранта і, пры тым, добрага ваеннага стратэга ў Літве сустрэлі з радасцю. Урад Жыгімонта-Аўгуста аддаў яму для кіравання Ковельскае староства. Князь Курбскі, як ковельскі староста, пачаў прымаць дзейны ўдзел з 1564 году ў войнах супроць Масквы.

Разам з эміграцыяй у Літву, для Курбскага, які стаў выдатным членам літоўска-беларускага магнатства, пачынаецца новы перыод жыцця. Ён эміграваў у варожы стан у важную для Літоўска-Беларускае дзяржавы эпоху, калі заходня-эўрапейскі культурны і рэлігійны індыўдуалізм значна пашырыўся сярод літоўска-беларускіх зямляўласнікаў. Князю Курбскаму, які вышаў з іншае краіны, з іншымі культурнымі і рэлігійнымі паглядамі і традыцыямі, трэ' было выявіць свае адносіны да новае культуры і новага рэлігійнага руху.

Гэта паставіла эмігранта ў шэраг выдатных дзеячоў беларуска-украінскае асьветы і адукацыі, хаця-ж са значным адхіленьнем ад таго рэлігійнага гуманістычнага індыўдуалізму, які так пашырыўся сярод літоўска-беларускага панства. Князь Курбскі, эміграваўшы ў Літву, хутка асыміляваўся з літоўска-беларускім магнатствам, з якім яго адналі фэўдальна-арыстакратычныя сымпатыі. Князь Курбскі хутка прысвоіў прыёмы і звычаі буйна-абшарніцкага зямляўласніцтва. Ён ваяваў з суседнімі зямляўласнікамі-панамі і адбіраў ад іх сілай іх землі, зусім ня лічачыся з якім-небудзь аб'ектыўным правам. У 1571 годзе Курбскі ажаніўся ў другі раз з удавой Казінскай, прыроджанай княжной Гольшанскай, але хутка разышоўся з ёю. Атрымаўшы развод, Курбскі ізноў ажаніўся з дачкой небагатага шляхціца Сямашкі, ад якой меў сына Зьмітру. У 1583 годзе славетны маскоўскі эмігрант памёр. Літоўска-беларускі ўрад адабраў ад яго насьледнікаў большую частку яго зямельных маемасьцяў, у тым ліку і Ковель. Яго сын Зьмітра, які перайшоў у каталіцтва, потым атрымаў назад частку маемасьці, аднятае ад яго бацькі. Эміграцыя ў Літву мела для Курбскага вялікае значэнне. Яна прымусіла вяльможнага эмігранта ўзяцца за літаратурную працу і пастарацца выпраўдаць свой удэк з Масквы ў Літву. Гэткім чынам зьявіліся апалёгетычныя творы князя Курбскага ў форме першае эпістоліі да цара, вялікага князя маскоўскага. Грозны ня вытрымаў і напісаў адказ

на ліст князя Курбскага. Шырокая эпістоля выклікала адказ з боку князя Курбскага, на які Грозны напісаў новы ліст. Адказваючы на яго, Курбскі напісаў досыць даўгое „отвещание со стороны убогого Андрея Курбского, кн. Ковельского“. Адказу Грознага ня было. Перапіска двух абаронцаў сваіх уласных учынкаў і дзейнасці спынілася. Пазьней князь Курбскі напісаў памфлет-гісторыю вялікага князя маскоўскага. Аднак, сам аўтар глядзеў на свой твор, як на твор аб'ектыўны, у якім знаходзілася толькі тое, што сам аўтар чуў „у достоверных и видел очима своими“. Гэтая гісторыя была выклікана таксама патрэбай выпраўдаць сваю эміграцыю „прилежного ради служения от многих“. Ужо перапіска Курбскага з Грозным дазваляе выразна ўявіць як яго асобу, гэтак і літаратурныя здольнасці, а разам з тым, і яго гістарычна-філэзофскі сьветапагляд, які прымусіў Курбскага заняць пэўнае становішча адносна беларускага культурнага і рэлігійнага гуманізму.

Князь Курбскі ёсьць, бязумоўна, вельмі талентная асоба. Яго стыль—жывы і вобразны. Яго мова—абураная і нэрвовая. У ёй няма маскоўскага спакою і індыфэрэнтызму, але, разам з тым, князь Курбскі—суворы консэрватар і з боку сваіх політычных паглядаў, і з боку свайго гістарычна-філэзофскага, строга-царкоўнага ортодоксальнага сьветапагляду. Калі політычны консэрватызм з нахілам у бок арыстакратычнага соцыяльна-эканамічнага фэўдалізму знайшоў у Літве для сябе адпаведныя політычныя абставіны, дык рэлігійна-філэзофскі консэрватызм прымусіў князя Курбскага, з уласьцівай яму экспансыўнасцю і абурэньнем, выявіць свае адносіны да таго беларуска-украінскага індывідуалістычнага руху, які сустракаў столькі спачуваньня з боку беларускіх і украінскіх зямляўласнікаў.

Адносіны кн. Курбскага да беларускага і украінскага гуманізму і яго ўласная культурна-філэзофская пазыцыя знайшлі зусім выразнае выяўленьне ў яго лістох да паасобных духоўных і сьвецкіх асоб. Сярод дапішчыкаў князя Курбскага знаходзіліся: нехта Іван Многавучоны—старац Пячэрскага манастыра, старац Васіян, кн. Канстантын Астроскі, нейкі Марка—вучань Арцёма, Кузьма Мамоніч, Кадыян Чапліч, Фёдар Бокей, Пячыхвосцкі, княгіня Чартарыская, пан Астафі Троцкі. Князь Курбскі напісаў гісторыю аб Восьмым Саборы, у якой яго рэлігійна-філэзофскі сьветапагляд атрымаў выразнае тэарэтычнае формуляваньне.

Князь Курбскі—вельмі консэрватыўны ў сваіх рэлігійна-культурных паглядах. Гэтая консэрватыўнасць вельмі характэрна для Курбскага, але яна ў яго творах ня ёсьць нешта няжыцьцёвае, мёртвае. Консэрватызм Курбскага ёсьць пратэст супроць розных рэлігійных захапленьняў, якія ня вытрымліваюць, як ён думае, ніякае крытыкі, калі падсыці да іх з матар'яламі, узятымі са сьвятога пісьма і айцоў царквы. Толькі знаёмства з апошнімі можа засьцерагчы чалавека ад захапленьня рэлігійным вольнадумствам і ўсялякімі навінамі. Князь Курбскі зусім ня вораг асьветы. Ён цалкам спачувае ёй, але з умовай, каб асьвета мела нацыянальна-рэлігійны характар, бо гэта толькі і можа быць крыніцай адраджэньня „русского“ народа. У гэтым сутнасьць рэлігійна-філэзофскіх паглядаў князя Курбскага, якія знайшлі яскравае і выразнае выяўленьне ў яго корэспондэнцыі.

Лісты князя Курбскага поўны адносак да сьвятога пісьма. Яго довады дадатнага характару грунтуюцца на тэксьце сьвятога пісьма, у якім—і толькі ў ім адным—знаходзіцца бясспрэчная рэлігійная праўда. Адказваючы Івану Многавучонаму „о праве и вере“, князь Курбскі раіць свайму дапішчыку, прамудраму Івану, „устыдиться древних таковых святых и толь великих, не только внешнему любомудрию со-

вершэнна наказаных і богасловію искусных, но і житеем ангельским сияющих, і многіе от них исповедания ради благочестия от безбожных эллині і от злославных царей страданіе і кровіи мученицкімі украшенных". Прычынай такое дакорнае ўвагі зьявілася даданне ў сымболь веры догмату „і ад сына“, які быў прыняты ў рымска-каталіцкай царкве. Князь Курбскі процістаўляе гэтаму вучэнню сыстэму веранавучання праваслаўнае царквы, выпраўдваючы яе адноскі да Эвангелья, Дзеянняў Апосталаў, вучэння айцоў царквы—Дзяніса Арэопагіта, Рыгора Богаслова,—а таксама да Ісаі прарока і апостала Паўла. Гэткім-жа чынам, у дзейнасці Нікейскага Сусьветнага Сабору, які не датыкаўся пытання аб пахаджэнні духа сьвятога, князь Курбскі бачыць справядлівасць праваслаўнага пункту пагляду і „лжесмудрость“ каталіцкага. Сабор, які быў скліканы супроць гэрасі Макелонія, стаяў на пункце пагляду Першага Сусьветнага Сабору і лічыў справядлівым вучэнне аб „Присноусшем Его от Отца исхождении, а не об излиании и посылании Духа“. Аднак, каталіцкі догмат мае вялікае пашырэнне. Князь Курбскі ня толькі абураны тым, што новы догмат пярэчыць усёй сутнасці праваслаўнага хрысьціянскага вучэння, але яшчэ і тым, што „филлокизмами Аристотелевскими изостряя свой язык на древнее богословие вооружаются“.

Сумліваньне ў справядлівасці догматаў праваслаўя выклікала глыбокія зьмены ў абрадах рымска-каталіцкае царквы і было прычынай таго, што шмат хто з рымска-каталікаў „ныне вослед неосвященного Лютера пойдоша“. З прычыны адпаду ад праваслаўя, у рымска-каталікаў „не токмо образные богословии догматы растлены“, але і „священные Книги Моисеевские и Пророческие от жидовских книг растлены суци и в переводах изпрепорчены“. Зварот да чыстасці вучэння праваслаўнае царквы ёсьць адзіны выхад для ўсіх, хто адхіліўся ад праваслаўя, каб потым не падлягаць вечным мукам. Так адносіўся князь Курбскі да рымска-каталіцкае веры. Ён процістаўляў каталіцкім навінам чыстасць праваслаўна-хрысьціянскага вучэння, узмацняючы свае думкі адпаведнымі царкоўна-гістарычнымі довадамі. Князь Курбскі ў сваіх адносінах да каталіцтва заставаўся такім да канца свайго жыцця. Яму даводзілася ў сваіх лістох неаднакроць датыкацца тых-жа пытанняў. Калі каталіцтва выклікала ў Курбскім такія адмоўныя адносіны да сябе, дык беларускі гуманізм, злучаны з рэлігійным скептыцызмам, выклікае ў князі Курбскім пачуцьцё найвялікшага абурэння. У лісьце да старца Васіана князь Курбскі адзначае вялікае пашырэнне ў Літве вольнадумства, дзеля чаго „стада верных нещадно расхищают и апостольская словеса превращаючи развращенне толкуют и на святых хулу возлагают“. Курбскі тлумачыць пашырэнне вольнадумства тым, што ў грамадзянстве ўжываюцца „рускія“ кнігі, якія зьмяшчаюць у сабе гарэтычныя зданьні папа Ерамея Баўгарскага, што зьнеслаўляюць Івана Золатавуснага і іншых сьвятых. Князь Курбскі таксама незадаволены перакладам на „рускую“ мову кніг сьвятога пісьма, які зрабіў Скарына з Полацку, а таксама і прарочых кніг, у васьнову якога пакладзены „препорченныя кніги жидовские“. Пераклад кніг Скарыны, на думку Курбскага, вельмі блізка да перакладу Бібліі Лютэра, у чым сам Курбскі меў магчымасьць асабіста пераканацца. Новыя кнігі, паводле пагляду Курбскага, ня трэба ўжываць, бо яны могуць быць крыніцаю спакусы. Трэба новыя кнігі замяніць старымі кнігамі, якія знаходзяцца ў манастырох. Нічога дзіўнага, што пры гэтых адносінах да перакладаў Францішка Скарыны, князь Курбскі быў вельмі здзіўлены тым, што князь Канстантын Астроскі аддаў перакладзеную ім з лацінскае на славянскую

мову „Гутарку Івана Золатавуснага“ „пробовати и рассуждати невежде и еретику для перевода на польский язык“. Абураны князь думае, што было-б лепш, „если-бы Ваша милость тот папер спалити сказал, або попу якому церковь Рускую отдал“, бо праўда захавана толькі ў праваслаўнай царкве.

Польска-каталіцкая і протэстанцкая эўропейскія культуры выклікаюць у князі Курбскім адмоўныя адносіны да сябе. Разам з тым, князь Курбскі вельмі добра разумеў патрэбу ў абароне праваслаўя ад усіх, хто на яго нападаў. Паводле думак Курбскага, змагацца з ворагамі праваслаўя і ўсходня-славянскае культуры магчыма было толькі зброяй апошніх, процістаўляючы іх кнігам пераклады кніг на славянскую мову.

Князь Курбскі задумаў пераклад царкоўна-навучальных твораў на славянскую мову. Ён меў досыць вялікі лік царкоўна-навучальных кніг, якія набыў, калі быў заганіцай, у Кракаве і Італіі, князь Міхал Абаленскі. Курбскі ўяўляў сабе ўсе цяжкасьці выкананьня надуманае справы, бо ня было асоб, знаёмых з славянскаю мовай. Можна было знайсці людзей, знаёмых з грэчкаю і лацінскаю мовамі, але не з славянскаю. Даведаўшыся ад вялебнага Арцёма, што яго вучань Марка ведае славянскую мову і імкнецца практычна выкарыстаць сваё знаёмства з гэтаю мовай, князь Курбскі звярнуўся да яго, просячы „приехати на колько месяцев, даючи помощь нашему грубству и неискустству: бо не обвыкли есмы яко аз, тако князь Михайло словенскому языку в конец, и того ради боимся пуститися едины без помощи на тое великое и достохвальное дело“. Зьяўляючыся прыхільнікам усходня-славянскае культуры, князь Курбскі ня быў занятым ворагам польска-эўропейскае адукацыі. Ён ясна бачыў патрэбу адукацыі для змаганьня з польскім уплывам. Сам ён, згодна з уласным выразам, „не мало лет изнурих по силе моей, уже в сединах, со многими труды приучахся римскому языку“. Мала таго, князь Курбскі пераканаў свайго брата, шляхотнага юнака князя Міхала Абаленскага, „иж бы во младом еще будущи вещь навык тые внешния наук во языцех римских“. З гэтаю мэтай Абаленскі тры гады вучыўся ў школе ў Кракаве і потым „совершения ради до Влох ехал, оставя дома жену и детки, и пребывал там в течении 2-х лет“. У лісьце да Кузьмы Мамоніча князь Курбскі вітае барацьбу праваслаўя з езуітамі, але настойна просіць Мамоніча засьцерагаць праваслаўных, каб яны не пачыналі з езуітамі спрэчак „без ученых наших страны“. Калі князь Курбскі атрымаў паведамленьне ад княгіні Чартарыскай, што яна хоча паслаць свайго сына „до Вильны, до Римского закона чесных пресвитеров и язубов“, дык ён прызнаў такое жаданьне пахвальным. Пры гэтым, Курбскі адзначыў небясьпеку, каб сын княгіні Чартарыскай не адпаў ад праваслаўя, як іншыя прадстаўнікі шляхоцкіх і княжскіх радоў. У самай падарожы для навукі да інаверцаў Курбскі ня бачыў нічога страшнага, бо „и сами учителя церкви ездили учиться тех наук с домов своих, от родителей своих до Афин к поганским философам, но правости душевные и праотеческого правоверия их ни на мнен отменили“.

Лічачы магчымым атрымаць веды ад інаверцаў, князь Курбскі, аднак, не дапушчаў нават думкі аб магчымасьці набліжэньня і сьб-роўства з апошнімі. Ня дзіва, што захапленьне Кадыяна Чалліча протэстанцтвам, а таксама і вольныя адносіны яго да сьвятога пісьма выклікаюць з боку Курбскага выразна адмоўныя адносіны да сябе. Лічачы сьябе добрым знаўцам „от младости нашей во Священных Писаниях по

силе нашай наўчэнні і ўтвэржэнні ў веру хрысціянскай благочыстывых догматаў“, князь Курбскі адзначае ў сваім адказе тое, што ён не прасіў свайго дапішчыка „чэго бы ми есть научил, альбо мне толковал Святое Письмо“, тым больш, што сам Чапліч „напоен от мутных источников“. Усялякія новыя тлумачэнні святаго пісьма Кальвіна, Піліпа Мэляхтона, Марціна Лютэра і вучняў яго, Цьвінгліяна і іншых, князь Курбскі таксама адкідае, гэтакім самым чынам, як і раней рабілі апосталы і настаўнікі царквы адносна гарэтыкаў. Дзеля гэтага князь Курбскі быў вельмі абураны тым, што кніжыцу езуіта Скаргі князь Канстантын Астроскі даў на абвяржэнне пратэстанту Матавілу. Князь Курбскі выказвае найвялікшае здзіўленне з гэтае прычыны і думае, што бадай ніхто ня чуў аб тым, „ижбы христіанин правоверный от арианина христоненавистного услаждался епистолиями или примовал от него писания на помощь церкви Христа Бога“. Такім выяўляецца князь Курбскі ў сваіх лістох.

Вучань Максіма Грэка, які прыехаў у Маскву і ўзяўся за ўпарадкаванне бібліятэкі вялікага князя, Курбскі застаўся верным догматыцы ўсходняга праваслаўя і не дапушчаў нават думкі аб магчымасці якіх-колечы крытычных адносін як да самых догматаў, гэтак і да святаго пісьма. Князь Курбскі вывез з Маскоўшчыны ідэю чыстага праваслаўя, якой давялося спаткацца на літоўска-беларускай глебе з рознастайнымі рэлігійна-культурнымі ўплывамі. Курбскі вытрымаў наступ апошніх, але маскоўскаму эмігранту стала ясна патрэба ў атрыманні пэўных навуковых падстаў праваслаўнага богаслоўя, без якіх ідэявая барацьба праваслаўя з інавер'ем ня будзе мець ніякіх пажаданых вынікаў. Гэтым і тлумачыцца жаданне князя Курбскага перакласці царкоўна-навучальныя творы на славянскую мову, хаця-ж асаблівае патрэбы ў гэтым не адчувалася. Уплыў Курбскага сярод беларускае шляхты ня мог быць значным. Надта моцнаю была пакуль што яшчэ прывабнасць эўропейска-польскае культуры. Дый, апроч таго, польскі зямляўласніцкі капітал не распаўя яшчэ свайго агрэсыўнага наступу. Але князь Курбскі ня быў адзіным у сваім старавер'і. Навокал яго згрупаваўся гурток „из бакалавров и в писаниях искусных людей“, якія склалі нешта на ўзор школы, але ня зусім арганізаванае, як думае Грушэўскі. Гэты гурток зрабіўся асяродкам кансерватыўна-культурнае плыні, да якое схіляліся элементы гарадскога грамадзянства. Сярод іх панавалі настроі, варожыя як да езуітаў, гэтак і да польскае шляхты. Не дарма адзін з шляхціцаў, які трапіў у палон у Маскву, паведамляў князя Курбскага, што ён даручыў апякунцы сваіх дзяцей, каб яна, калі дзеці падраснуць, „ку вам на науку дала і што за платы научителем приходити будет, же бы то збираючи платила“.

Другім культурным асяродкам быў двор князя Юр'я Юр'евіча Слуцкага, стрыечнага брата князя Канстантына Астроскага. Калі даць веру словам езуіта Антона-Посэвіна ў яго данясенні папе Рыгору XIII, дык пры двары князя Слуцкага існавала школа. Як сцвярджае той самы Посэвін, тут знаходзілася і друкарня. На жаль, няма ніякіх іншых вестак, якія-б пацвердзілі весткі Антона Посэвіна і дазволілі-б вызразна ўявіць аб дзейнасці культурнага гуртка, які працаваў пад мэцэнацтвам князя Юр'я Слуцкага. Вядома толькі, што пры двары князя Слуцкага ў 1560 годзе жыў стары Арцём, які выкладаў богаслоўе і меў вучняў. У ліку апошніх быў нехта Марка, з якім князю Курбскаму даводзілася весці размовы. Вучань Арцёма Марка быў юнак „светлых обычаев навыкший“. Сам Арцём быў ахоплены жаданнем аддаць рэштку свайго жыцця на пераклады царкоўна-навучальных твораў на сла-

вянскую мову. Па словах князя Курбскага, Арцём быў згодзен „с потщанием в старости моей, аще бы и пешему случиломися препоясався уйти из Слуцка и в месте”, згодна з паказаньнем самога Курбскага, „пособляти в переводе, и склоплоче на славянский”. У прыдворным гуртку князя Слуцкага не адхіляліся ад лацінскае і грэцкае моў, але, з свайго боку, надавалі вялізнае значэньне славянскай мове. Марка, вучань Арцёма, быў, відаць, знаўцам славянскае мовы настолькі, што яму можна было даручыць такую адказную і цяжкую справу, як пераклад царкоўна-навукальных кніг на славянскую мову. Адсутнасьць знаўцаў прымусіла князя Курбскага зьварнуцца да Маркі за дапамогай і, у выпадку пераезду яго да князя Курбскага, узяцца, разам з князем Абаленскім, за пераклад ці Рыгора Богаслова ці Васіля Вялікага. Тое, што князь Курбскі зьварнуўся да Маркі, было няпрыемна яго мэцэнату. Не дарма князь Курбскі ў лісьце да Маркі стараўся адсунуць ад сябе падазрэньне і абвінавачваньне ў тым, што ён хацеў перацягнуць яго да сябе на пасаду. Толькі патрэба ў кіраваньні і дапамозе прымусіла князя Курбскага зьварнуцца да яго з просьбай аб супрацоўніцтве. Пераклад ня рухаецца наперад, „коснет, так как без помощи не можем, а не смеем дерзнути”. Відаць, Марка быў добрым мовазнаўцам, калі абодва мэцэнаты, князі Курбскі і Слуцкі, зварочваліся да яго за дапамогай і за падтрыманьнем. З прычыны адсутнасьці фактычнага матэрыялу нельга высьветліць, наколькі вялікім быў уплыў культурнага гуртка пры двары князя Слуцкага. Ясна толькі адно, што гурток яго быў з ортодоксальным кірункам. Паасобныя яго сябры, будучы добрымі мовазнаўцамі, лічылі патрэбным дапамагаць літаратурнымі заняткамі адраджэньню славянскіх моў. Прызнаньне за гэтым адраджэньнем самастойнага культурнага значэньня набліжала гурток Курбскага да гуртка Слуцкага.

Трэцім гуманістычным асяродкам, навокал якога аб'ядналіся прадстаўнікі новае індывідуалістычнае культуры, быў Несьвіж, маемасьць князя Міколы Радзівіла, канцлера Вялікага Княства Літоўскага і ваяводы Віленскага. Буйны магнат, важная асоба ў політычным жыцьці Беларусі, яскравы прадстаўнік самастойнасьці Вялікага Княства Літоўскага, Радзівіл быў прыхільнікам кальвінізму і імкнуўся да пашырэньня яго ўплыву ў межах сваіх уладаньняў. Застаючыся буйным фэўдалам, князь Радзівіл, як галава і патрон кальвінскага брацтва ў Несьвіжы, рабіўся яшчэ больш імпозантнай соцыяльна-політычнай фігурай, якая ваража адносілася да тае польска-каталіцкае культуры, што панавала пры двары Жыгімонта II Аўгуста і з-пад уплыву якой Радзівілы не здадзілі: вырваць маладога вялікага князя. Маючы вялізарныя сродкі, Радзівіл заснаваў друкарню і даў магчымасьць Буднаму распачаць друкаваньне сваіх пратэстанцкіх кніг. Супраціўнік польскае культуры, прадстаўнік незалежнасьці Вялікага Княства Літоўскага, князь Радзівіл павінен быў падтрымліваць нацыянальна-культурную традыцыю, як сымбаль самастойнасьці Вялікага Княства Літоўскага. Пры яго двары згрупаваўся гурток гуманістых у васабах Буднага, Мацея Кавечынскага і Лаўрына Крыткоўскага, найактыўнейшых дзелячоў спаміж несьвіскіх гуманістых. Да іх трэба далучыць яшчэ такога буйнога магната, якім быў Астафі Валовіч. Гурток, на чале якога стаяў і які падтрымліваў сваімі сродкамі князь Радзівіл, быў выдатным зьявішчам у беларускай шляхоцкай грамадзкасьці. Яго ўплыву пераходзіў за межы Несьвіжу і пранікаў у самую гушчу шляхоцкае масы. Не дарма пратэстанцтва так непакоець маскоўскага эмігранта, і князь Курбскі так ня любіць і баіцца тэй нацыянальна-культурнай традыцыі, якая зьвязана з іменам вялікага беларускага гуманістага, Францішка Скарыны.

Чацьвертым гуманістычным асяродкам быў двор гэтмана найвышэйшага Вялікага Княства Літоўскага. Рыгора Хадкевіча.

Фамілія Хадкевічаў—выдатныя фігуры ў політычным і культурным жыцці Вялікага Княства Літоўскага, яскравыя прадстаўнікі магнацтва, якое імкнулася да аслаблення тых унітарных сувязяў, што злучалі Літву з Польшчай. Як прыхільнікі незалежнасці Літоўска-Беларускае дзяржавы, фамілія Хадкевічаў належала да праваслаўнае рэлігіі, і з імем Аляксандра Хадкевіча зьвязана заснаванне Супрасьлеўскага манастыра, вядомага сваім кансэрватыўна-культурным настроем. Фундатар манастыра шмат зрабіў, каб стварыць у Супрасьлі асяродак праваслаўнае культуры. У яго бібліотэцы захоўваўся значны лік рукапісаў царкоўна-славянскага характару і беларускага пахаджэньня.

Яго сын Рыгор быў таксама імпазантнаю політычнаю і культурнаю фігурай. Заблудава, бацькаўшчына Хадкевічаў, робіцца асяродкам гэтае праваслаўнае культуры. Спатканьне з маскоўскімі ўцекачамі, першымі друкарамі Іванам Тодаравым і Пётрай Мсьціслаўцам, дало магчымасьць Хадкевічу заснаваць друкарню і гэтым распачаць сваю шырокую асьветную дзейнасьць, каб „слово божые размножылося, і пучение людем закону греческаго шырылося, занеже оскуде сих книг на много различных местех“. Спачатку пляны Хадкевіча былі шырокія. У сваёй выдавецкай дзейнасьці найвышэйшы гэтман жадаў трымацца і надалей і разьвінаць нацыянальна-культурную традыцыю Скарыны і „выразумения ради простых людей, переложити на просту мову“. Але яго жаданьне сустрэла перашкоду з боку „людей мудрых“. Запрошаныя ім маскоўскія эмігранты былі людзі іншага складу,—яскравыя прадстаўнікі царкоўна-славянскае кансэрватыўнае традыцыі.

Яны знайшлі, штб „прекладанием з давных пословиц на новые, помылка чинится не-малая, якоже и ныне обретается в книгах нового перевода.“ Вось чаму маскоўскія друкары надрукавалі даўнейшым спосабам Эвангелье навучальнае, якое вышла ў Заблудаве 17 сакавіка 1569 году. Маскоўскія эмігранты думалі, што ў гэтым выглядзе кніга „к выразумению нетрудна и к чтанию полезна“. Хадкевіч абяцаў і надалей „о иных книгах церквам Божиим потребных промышляти, и накладу моего на то положить не жалуючы“.

Эвангелье навучальнае вышла ў год падпісаньня Люблінскае вуніі, палкім ворагам якое быў Хадкевіч. Політычная перамога шляхоцтва над магнацкай партыяй на Люблінскім сойме падламала фізычныя сілы Хадкевіча. Ён памёр у 1572 годзе. Іван Тодараў, задоўга да яго сьмерці, пакінуў Заблудава і накіраваўся ў Львоў. Ён здалеў выпусьціць у Заблудаве яшчэ Псалтыр з Часасловацка, якія вышлі 26 верасьня 1569 году. На гэтым і спынілася выдавецкая дзейнасьць Хадкевіча, які нядоўга жывь пасля зруйнаваньня сваіх політычных плянаў, хаця-ж у прадмове да Псалтыру яшчэ адчуваўся бадзёрыя ноткі і напісаны былі паказальныя словы: „Я такоже и вперед працы и накладу моего жаловати не буду и другия книги, церквам и людем Божиим, во Христа верующим, потребных, друковати дам“...

Выдатным прадстаўніком беларускага нацыянальна-культурнага адраджэньня зьяўляецца і сам вялікі князь Жыгімонт II Аўгуст. Добра адукаваны, Жыгімонт-Аўгуст любіў кнігу і сабраў вялікую бібліотэку, якую перадаў у езуіцкую калегію ў Вільні. Жыгімонт-Аўгуст праз некаторы час знаходзіўся пад уплывам протэстанцтва, меў шырокія і вольныя пагляды, спрыяў спячатку нацыянальна-політычным імкненьням беларускага магнацтва, як гэта паказаў яго нядоўгі шлюб з Бар-

СТАТУ БЕЛІКОЎНАТВА ДЗЕКАГО

ШНАМЕНЕЙШЕГО ГДЪ КРОЛА ЕГО МАТН
 ЯНКА МОНТА ТРЕТЕГО НАКРОНАЦЫИ
 ВЪ КРАКОВЕ ВЫДАНЫ ІМЪ
 А Ф ІІІ



Смотрите што маетъ чинити, бо несправедствъ Кини и ларей
 тавити але судъ бо фн. А што польви чинити на Радъ,
 вайнъ валамъ, нухъ едъ вайнъ стродъ гостодня завъ
 фдн. А тавити вейшир, не тавити гостодня завъ
 нами мд неправости, анбрасованъ мей, анподе
 день а дубъ.
 Милити справдливое, мотодити судити земан, щуръ савитъ
 боуто мей неправдъ, мотодити мавити дуби мвое
 право судити мнове чловечитини. фидъ, фидъ,
 фидъ, фидъ.

ЗАПРЕНАЕ МЪ ЧУВАЕ ЕГО МАТН
 АРХИВАНЪ ДА МЪ МАНИЧЕВЪ

чиоло не даваннн до фозе м цом до стои нств ив р до в вем
ий а а р уо дн м д и н и ш и п л и н и т в а р д и ч и н е л о т т и н е р а в а т т и .

Т р а н с ф е м и т р а в н е ц е м д и ш л и в е м д о р д н и г о м н а ш о м .
н о с т о р д и б и н и л и с е м о в с и н о м д с н а з с т о в л и с т о в н о м д и в н
с т а н о м d в i в а с т е . и . м д с e c e p d e n t o . и з в i с т а в i s t a d i s т а р о г о
с о р о л м e t o . м и л о с т и ф и с и м o n s t e p u ш o г o t o м у п а н и s t o v d e l i s i n o
m d c i n a s t o v l и s t o v d i s o m d p a n o t o . a b i s i v d e l a r a n t y n m a s t o s o
з в o л и o t . и . ш t o f d i v e m d p a n y s t a b e v e m i o m d i n a s t e e l и s t o v d
с o m d i v o d i n z e m . n a e m d p p e l d x a n t i p o s t o n o s t i p d o x o v n y x d
и v e s t i d e m d t o r o d o v d d o p o v d c i r d n e t o v d e s t a r o c t o v d p e f a v d
o p i d o v d z e m i s i n d и з d o n u x d c o c i t i a b o v p p e d f a n e n e n o f a n e n e .
и v e s t o s t e f a d r n y t d f o z e m i c o m d и z a r a n t i c i o m d . a n i s t e p o m d
s t o г o p a n y s t o v d p a b a t t i n i . m a b m d . a l e s t o v i m y и s t o t o l i d e m y n a
ш y v e l i c i e c i n a z i l и s t o v d e m e r a v a t t i . e d e m d p o b i n i . e s t o l i s o
l и s t e . p d e n . f o . i o t t i n p o d i t o m d e s t a r o f i t i n i m d и d o f e r o m d
v e l i c o g o c i n a s t o v a l и s t o v d e m o . i n i n y x d z e m l s t o m d v e l i c o m d
c i n a s t o v d n a . e f a t i x d . a x o s t o v y z v i d f o z e m i c o v d z a r a n t i c i o v d .
и d i t d o v d s t o г o p a n y s t o v a n i n y z e m l . e m d p p e l d x a n t i x d . a b a f i
e s t o s t o g o d a p z i s t i v z a s t i n i v d e f f a n e n e p p i t t i . a b o c i n e
n i i d p d i c t o g o z a r a z o m d . n i d i s t a n t i v . e s t o r d y . m a s t i n o s t i . e g o
v e l a m a e s t i . b y s t i i v z a s t i a p o s t o . i d i n a i d n a m o g o v e l i c o g o c i n a z v
e s t o v l и s t o v d e m o . B e d o f e n e s t v b y l i c o m d . x o t i n i c o d o r o m d
v e l i c o g o c i n a s t o v a . l и s t o v d e m o . p o s t o e n d e s t o v a i v d a r y v e n e n e
m a n s t i b y s t i i d a v a n y p o b i z e z n a t y . m d . и n d a b d i v e n i z a m y s e l i
n e v e t o v o e v o p d e s t o v e a b o p o b e s t e v e l i c y . a x o s t a n y . x o t a . v e r o
и a p o d . z a b o n z a m e d e v e t o p e c i t o p o s t o l i t o c a r i s h o . p d . i o s t i n i
p l a s t i n d a n i n y n a s h o e . a l o c o s t o r y m d i n y m d c a r b o n



Трети

испановы столько чие лостини инос двивати масти и држидиши
ствени днсед повзастыи мконнелостини и напешиху догнху не до
стигнху того повстед и сего рд вражниками землииши и то сего рд
иши того дв повстед и сего рд нахтас сталв прииштини могу
идв масти и шсти в кимид изыгливыи мд стои мд паньствд вли
моид синаиствд мтсодвшоид и сталв ишо истадвшлици и шлде
иши држд землииш стомд дв паньствд и але испановые на до
стоенства ивнжше вражи рдховнише ивнжшше и неманти
ишсти стрдшми и акимнаго г д ра двспановени того спггтара
ишара наши сповностии ибсе поспггтати вивни ид рдсти

Статья 13

и сохранени в целости достоинств и ввнших
в рдждство паньства

Иже рдид и хосид встншли там мсти и ави панови рдди
иши ишо рдховнише и сталв ивнжшше и ввн иныи вражннши на
ши землииш и рдвокии встмд паньствд нашо и ввнжшшд синаи
ствд и шли ввнжшшд рдстоностихд и држидишхд захованы
в рдд давного чьшгтаю ишо рдди подде зацностии мстдшд иво
его и шсти и рдтмгшд владностии и шрвднхд рдвхд и шти
и шти мнжстз заховати и шрвднсти и шо сего рдид вражд за
вни и мс роко и шс мд и шсти шсти и шти шсти

Статья 14

и сохранени и в целости достоинств и ввнших
и значенос чьшговнише

Иже вставде и шти рдстоности в ввнших рджд и шти рдсто
ности

барай Радзівіл. Польская каталіцкая партыя не перашкаджала Жыгімунту-Аўгусту вельмі толерантную рэлігійную політыку, якая скончылася прывілеем 1563 году, які офіцыяльна зьнішчыў канфэсыянальны артыкул Гарадэльскага прывілею (1413). Але яна не магла дапусьціць ні спачуваньня протэстанцтву, ні ўтварэньня самастойнае дынастыі ў Літве. Слабавольны кароль паддаўся каталіцкай партыі. Жыгімонт-Аўгуст здзейсьніў яе праграму, прсыпяшыў утварэньне вуніі ў Любліне сваім удзелам, але застаўся да канца верны сваёй вольнай рэлігійнай політыцы.

Таксама выдатным прадстаўніком беларускага нацыянальна-культурнага адраджэньня быў літоўскі канцлер Леў Сапега, які меў вялікія маёмасьці на Беларусі і ў Падляхіі. Ужо ў маладых гадох Леў Сапега вярнуў свае надзвычайныя здольнасьці. Скончыўшы першапачатковую адукацыю, Сапега быў накіраваны ў Лейпцыг дзеля атрымання вышэйшае адукацыі. У Лейпцыгу ён больш за ўсё займаўся філэзофскімі і юрыдычнымі навукамі. Леў Сапега вярнуўся на бацькаўшчыну, калі ўжо на трон узыходзіў Жыгімонт III. Політычная кар’ера Льва Сапегі, дзякуючы яго вялікім здольнасьцям, была вельмі шпаркая. На 23 годзе свайго жыцьця Леў Сапега быў прызначаны сакратаром Вялікага Княства Літоўскага. У 1584 годзе ён едзе паслом у Маскву. У 1600 годзе Леў Сапега ў другі раз едзе паслом у Маскву, дзе яму пашчасьціла ўлажыць часовае замірэнне на 20 год. Ужо пасля звароту з першага пасольства Сапега атрымаў годнасьць пад-канцлера. Будучы пад-канцлерам, Сапега шмат дапамагаў абраньню на літоўска-беларускі пасаад швэдзкага каралевіча Жыгімонта Вазы. Дзякуючы гэтаму, паміж новым каралём і Львом Сапегай устанавіліся вельмі блізкія адносіны. Пад націскам літоўска-беларускае шляхты Жыгімонт III даручыў Льву Сапегу перагледзець Статут 1566 году і дадаць яго. Гэтую працу Сапега вельмі трапіна выканаў, і ў 1588 годзе Літоўскі Статут быў офіцыяльна зацьверджаны каралём. Уложаны Статут быў надрукаваны ў Вільні ўласным коштам Сапегі. Статут новае рэдакцыі, зьяўляючыся адбіткам дзяржаўна-політычнае правасьведомасьці літоўска-беларускае шляхты, выяўляе ў той самы час здольнасьці і талент самога Льва Сапегі. Дакладная праўная мова новага Статуту, сыстэматычная распрацоўка паасобных праўных проблем, складнасьць, яснасьць і выразнасьць пабудаваньняў,—усё гэта яскрава высвятляе як здольнасьці, гэтак і веды Льва Сапегі. Выдадзены тэкст Статуту мае прадмову, напісаную самім Сапегам. Апроч таго, у вабарону Статуту Сапега казаў на сойме прамову. Абодва гэтыя творы зьяўляюцца яскравым адбіткам філэзофска-праўных паглядаў літоўскага пад-канцлера. Леў Сапега стаіць на пункце пагляду індывідуалізму і вольнасьці асобы. Уся яго прадмова ёсьць абарона вольнасьці асобы, якая цалкам адпавядае паглядам старых філэзофаў і мудрацоў. Паводле пагляду Льва Сапегі, нормальная дзяржава павінна грунтавацца на законе. Тыя дзяржавы, якія маюць добрыя законы, захоўваюць сваю цэльнасьць і недатыкальнасьць. У вадваротным выпадку зьяўляецца анархія і бязуладзьдзе.

Канцлер Леў Сапега заставаўся верным сваім гуманістычным ідэям да канца свайго жыцьця. Ён не падпаў пад уплыў каталіцкае царквы і айцоў езуітаў. Беларускі гуманісты быў супраціўнікам рэлігійнага фанатызму. Дзейнасьць Іосафата Кунцэвіча ў Віцебску выклікала рэзкі протэст з яго боку—ён напісаў ліст да рэлігійнага фанатыка, полацкага вуніцкага архібіскупа (1621). Рэлігійная вольнасьць—патрэбна. Калі яўрэі і татары маюць права мець сынагорі і мячэці, дык чаму ж здэквацца над хрысьціянамі і рабіць ім крыўды і абразы?

Хрыстос ніколі ад сябе нікога не адганяў. Наадварот, ён казаў: „Прыходзьце да мяне, і я супакою вас“... Але польская рэакцыйная каталіцкая партыя не разумела і не магла зразумець такое вольнасьці ў галіне рэлігійных адносін.

Леў Сапега быў апошнім прадстаўніком беларускага адраджэньня. Каталіцкая рэакцыя спыніла культурна-нацыянальнае разьвіцьцё. Гуманістыя зышлі са сцэны, але нацыянальна-культурная традыцыя не памерла. Яна адчуваецца ў першай чвэрці XVII стагодзьдзя ў выданьнях Віленскае брацкае друкарні ў Еўі.

